

A nemzetközi migráció (Társadalmi probléma és biztonsági kockázat)

*Csámpai, Otto–Haládik, Jozef: Medzinárodná migrácia.
(Sociálny problém a bezpečnostné riziko) Bratislava, 2002. 154 p.*

A szlovákiai szerzők kismonográfiája globális korunk egyik legégetőbb problémáját, a nemzetközi migrációt tárgyalja. Kétségtelen, hogy ez a téma fokozottan érinti a kisebbségeket, hiszen alig található a történelemben és a jelenkorban olyan vándormozgalom, amelyben ne lennének túlreprezentálva egy ország vagy régió kisebbségi lakosai. A gyakori jogfosztások, az otthont adó állam rideg viszonya a nemzeti kisebbségekhez, s a vágy a jólét megszerzésére egyaránt motiválhatja a migrációt. A kötet történelmi bevezetője több példát sorol fel ezekre a jellegzetes kisebbségi indítékokra a 19. és a 20. századból. A fogalom körüljárása közben felhasználják a szerzők a nemzetközi szakirodalom eredményeit, különösen Briently Thomas és M. Lee Hansen munkáit. Kifejtik, hogy összetett társadalmi probléma a vándorlás. Minden korban kialakulnak olyan jellegzetességei, amelyek meghatározzák a társadalom és azok irányítói viszonyát hozzá. A 21. század elején szembetűnőek a nemzetközi migráció biztonsági kihívásai, amelyek különösen Közép- Európában fejtik ki negatív hatásukat, ahol alapvető változások következtek be az elmúlt évtizedben, s a mással elfoglalt társadalmak védtelenül kerültek szembe nehézségeivel.

Szlovákia a térség jellegzetes országa. Központi fekvésénél fogva mind a kelet–nyugati, min az észak–déli migrációs áramlások érintik. A szlovák kormányzat rendszeresen foglalkozik a kérdéssel, s kidolgozta azokat a dokumentumokat, amelyek elősegítik a felmerülő problémák leküzdését. Ezek ismertetése után a szerzők nemzetközi összefüggésbe helyezik a migrációt. Jelen munkájukban nem foglalkoztatja őket a menekültek sorsa, vagy az a történelemfilozófiai kérdés, hogy a csökkenő népességű Európa lakosságának milyen mértékű felfrissítésre lenne szüksége a jövőben. Kizárólag az ország biztonságát vizsgálják. Szlovákia geopolitikai helyzete valóban indokolja ezt a rangsorolást, főleg, ha számításba vesszük: ez az ország még nem küzd a népességcsökkenés gondjával, sőt meglévő népességének foglalkoztatása is komoly problémát okoz számára a kommunizmus bukása óta.

A munka a nemzetközi migrációt mint „transznacionális veszélyforrást” tanulmányozza, osztályozván a fenyegetések különböző formáit. Öt fajtáját különíti el a jelenségnek, a következőképpen:

1. nemzetközi szervezett bűnözés,
2. nemzetközi terrorizmus,
3. transznacionális egészségügyi fenyegetettség,
4. transznacionális környezetszennyezés és globális felmelegedés,
5. tömeges migráció.

Nyilvánvaló, hogy az első két fokozat máris jelen van régióinkban, minden következményével együtt. A szerzők szerint a másik három fokozattal is foglalkozni kell, mert csak a megelőzés lehet eredményt hozó a nemzetközi migráció negatívumai elleni harcban is, mint sok más társadalmi jelenség esetében. Különösen veszélyezteteti a korábbi totalitárius rendszerbe betagolt közép-európai országokat, hogy a globalizáció nyomán ez a térség is elérhetővé vált nemcsak a poszt-szovjet térség, hanem Ázsia és Afrika távoli lakói számára is.

Kifejtik, hogy a fenyegetések fókuszában az illegális és szervezett migráció áll, amelyhez lényegénél fogva számtalan kriminális tényező tapad. Az idegen nemzetiségű és bűnöző migránsok elszaporodása nagyban rontja az ország lakosságának közérzetét, és különösen alkalmas a más nemzetiségű, bűrszínű emberek iránti előítéletes viselkedés kialakítására és fenntartására.

Értekes része a könyvnek az illegális migráció főbb útvonalainak felvázolása. A potenciális veszélyeket hordozó nemzetközi migránsok térségünket három fő irányból közelítik meg: Ázsia felől, a Balkánon át és Afrika irányából. Figyelemre méltó, hogy mindenfelől érintik ezek az utak Magyarországot is. Az ázsiai határsértők jöhetnek a közép-ázsiai válságövezetből, egyiptomi, közel-keleti kiindulópontból vagy Kína irányából. Nagy veszélyt jelent a közép-európai országokra a Szovjetunió felbomlása utáni zavaros határőrizeti helyzet kelet felől. Déli irányból szintén politikai válság, Jugoszlávia felbomlása tetteszi lehetővé a migrációs fenyegetés megjelenését Szlovákiában, s mint láthattuk, Magyarországon.

Az illegális migráció központi figurája az embercsempész, aki nehezen felismerhető, mert gyakran a veszélyeztetett országok állampolgárai, sőt tisztviselői, netán határőrei közül kerül ki. Akit úgy csempésznek be a határon, az ki van szolgáltatva a bűnözőknek, s csak nehezen képes helyzetét legalizálni. Az Európai Unió közeledő kiterjesztése a térség országaira – a szerzők szerint – felfokozta az illegális vándorok érdeklődését. Az elemzés megkísérli az embercsempész bandák sajátosságainak összefoglalását. Jól elkülöníthetők egymástól az orosz, az ázsiai (kínai, vietnami), a balkáni és a más, főleg arab országokból rekrutálódó csoportok.

Értekes részei a monográfiának a viszonylag friss statisztikai adatok, amelyek abszolút értékben eléggé állandósulónak mutatják a nemzetközi illegális migrációt Szlovákiába, de ezen belül változnak a behatolás irányai. Amíg a múlt század '90-es éveinek elején Magyarország, illetve Lengyelország felől jöttek elsősorban a zöldhatárokon át a migránsok, addig újabban megsokszorozódott az ukrán és az osztrák (!) reláció mértéke (79. old.). Az embercsempész hálózatok jól érzékelik a határőrizeti szervek felkészülésének minőségi változásait, ezért mindig a könnyebb ellenállás irányában fejtik ki tevékenységüket. Ezek a kacskaringós utak gyakran nyugat–keleti irányt is felvehetnek.

Szabó A. Ferenc

Globalizálódás és térségi integráció – egymást kiegészítő mozgások

*Nicolas, Françoise: Mondialisation et intégration régionale, des dynamiques complémentaires.
= Cahiers français, 2003. 317. no. 59–63. p.*

A globalizáció tényleges elterjedésével egy időben az intézményes kezdeményezésektől kezdve a kölcsönös gazdasági függésen át, erőteljes térségi mozgások tapasztalhatók. Míg a globalizáció a határokat tünteti el, addig a térségi integráció új határokat akar kijelölni. Ezt a gyakran ellentmondásosnak tűnő jelenséget érdemes közelebbről is megvizsgálni.

Ami állandó: a régió nem oldódik föl a világméretűségben. A folyamatban lévő világméretűség jellemzői nem zavarják a regionális szerződések föllendülését...

A globalizáció első hulláma (1870–1914 között) és a mai közötti különbség a résztvevők magasabb számán kívül, a tőke mozgásának bősége és sebessége. A második világháborút követően a kereskedelmi csere megnőtt, és mindig felette maradt a világ termelésének. A finansziális piac lett azonban a leglátványosabb, világméretű piaccá. Az információs társadalom új technológiája csak hozzájárult ehhez a hirtelen, forradalmi lendületű fejlődéshez. A multinacionális cégek jelentőségének növekedése is a globalizáció folyamatának erősödését igazolja.

Párhuzamosan a világméretűvé válással a regionális integráció is megállíthatatlanul zajlik, először is intézményi szinten, melyet a regionális kereskedelmi egyezmények megsokszorozódása, valamint néhány régió esetében (Észak-Amerika, Kelet-Ázsia stb.) a kölcsönös szerkezeti fellendülés is bizonyít.

Ami de jure a regionális integrációt illeti: 1948–1994 között a GATT 123 regionális kereskedelmi szerződést jegyzett be. Az OMC 1995-ös megjelenésével a szerződések száma meghatványozódott. A szerződések immár érintik a tőkeáramlást, illetve a közös gazdaságpolitikát is. Meg kell azt is jegyezni, hogy ezek a regionális egymásba fonódások kifelé is nyitottak maradtak. A de facto regionalizmus az elmúlt évtizedekben a nagy, kontinens méretű régiókban (Európa, Észak-Amerika stb.) valósult meg. A közvetlen külföldi beruházások mértéke szintén bizonyítja, hogy a helyi integrációk nyitottak maradtak.

Egy gyakori kölcsönhatás

Kelet-Ázsia példája mutatja, hogy a regionális dinamika és a globalizáció mennyire együtt létezik. A kölcsönös függés a nyitottságot is fenntartja. Ugyanakkor az ellenpélda: a kevésbé integrálódott térségek (Maghreb-országok, Közel-Kelet) nem is annyira globalizálódtak. A térségen belüli cserék a legsűrűbbek az ASEAN-országokban, ahol a formális integráció viszonylag kevésbé létezik.

Azt is látni kell, hogy a világméretűség és a regionalizmus szekvenciája nem azonos minden gazdaságban. A mozgások igen összetettek. Az viszont bizonyos, hogy a kétféle mozgás egyidejű föllendülése arra utal, hogy egymást erősítik. Együttesük megértéséhez a térségi integrációt de facto, majd de jure is megvizsgáljuk.

A globális piac illúziója

A de facto regionalizmus és globalizáció egyaránt a piac erőteljes mozgásából következnek. Különösnek tűnhet, hogy a kétféle mozgás együtt fejlődhet, amikor látszólag egymásnak ellentmondóak. Az együtt mozgásra példa Oman (1994.), ahol az új termelési szerkezeti formáknak köszönhetően a termelési folyamatok megosztottsága előnyt élvez. A globalizáció elvileg a földrajzi távolságokat csökkenti, mégis az agglomeráció növekedése az ellenkező hatást erősíti.

A leghatásosabbak azok a multinacionális cégek, amelyek lokális munkaerőt foglalkoztatnak. Kelet-Ázsiában jó példákat látni erre. Persze az az igazság, hogy a globális piac léte sokszor illúzió. A globális személynévkocsi bukása ezt példázza.

A regionális integráció de jure és a mondializációs komplex szálak A regionális integráció a globalizáció elutasítása lehet

A jelenleg folyó térségi integráció – új gazdasági, geopolitikai környezetben – sokban különbözik a '60-as években megindult folyamatoktól. Például Latin-Amerika akkor a legcsekélyebb függésbe kívánt kerülni az amerikai gazdaságtól. Az önközpontú regionalizmus, mely helyi szinten akarta mindazt megvalósítani, ami világméretben körvonalazódott, a globalizáció akadályává lett. Ma nyilvánvaló, hogy néhány ország integrációja a jövőbeli globalizáció feltétele; a két folyamat egy logikai egységet alkot.

A térségi integráció állomása a globalizáció felé

Egyfajta liberális elképzelés szerint a térségi integráció nem egyéb, mint valamiféle közméretű, azaz mezoglobalizáció.

A térségi együttműködés motorja lehet a multilaterális kereskedelem nem diszkriminatív liberalizációjának és a globális gazdaságba történő integrációnak. A fejlődés útján lévő országok többségének a regionális integráció jelenti a világgazdaságba történő bekapcsolódást. Az indokok nem mindig világosak, de pl. nyilvánvaló, hogy könnyebb a szomszédokkal kereskedni, mint valamiféle távoli partnerral.

A területi integráció mint a globalizáció katalizátora

A globalizáció fő célja: új piacokat nyitni, és támogatni a szakosodást. Másrészt meg a konkurenciát növelni. Az európai integráció erre mutat jó példát: ugyanis szembefordul Japán és az Egyesült Államok konkurenciájával, és véget vet a '80-as évek eurosclerosisának, amely elvetette az egységes piacot és az egységes pénzt.

A fejlődés útján lévő országoknak is sok előnyt nyújt a területi integráció. Így kiléphetnek a nemzetközi kereskedelembe, ugyanakkor sok beruházó fantáziát lát a térségi infrastruktúra fejlesztésébe beruházni. Több térségi ország együttesen összehangolhatja vámtarifáit, jogilag szabályozhatja a kedvezményeket stb., mindezeket egyetlen állam aligha tehetné meg. Például az ASEAN-országok a közvetlen külföldi beruházásokat részesíti előnyben, így vonja be országait a világméretű piacba. Hasonló a latin-amerikai Mercosur-program célja is.

A föllendülést egyesek „fejlődő regionalizmusnak” nevezik, ami ugyancsak a fenti logika szerint látszik működni. Olykor azonban olyan iparpolitika is körvonalazódik a modellben, amelyet egy ország, nemzeti szinten kevésbé eredményesen tudna alkalmazni. Példa: az ASEAN-országok szabad kereskedelmi övezetének terve, mely Kína lokális technológiáját kívánja ellensúlyozni.

A területi integráció védőbástya a globalizáció ellen

A globalizáció veszélyeket is rejt magában, így a túlzott tőke mozgást, amelyet a regionális politika megfékezhet. A világméretűség kiterjedésével, a sok új résztvevő miatt, sok állam veszít is nemzeti szuverenitásából, melyet a regionális integrációban némiképp azonban visszanyerhet. Az ún. „kis országoknak” különösen fontos, hogy jelen legyenek a globalizáció térségi játékszabályainak kialakításakor. Érdekeiket megbízhatóbban és erőteljesebben hangozthatják egy térség tagjaiként.

A regionalizmus kihívás a multilateralizmusnak

Láttuk, hogy a regionalizmus egyszerre alkotója a globalizációnak, ugyanakkor válasz is erre a folyamatra. Azt is láttuk, hogy a kétféle mozgás ma egymást kiegészíti, és nincsenek ellentmondásban. A multilaterális kereskedelmi egyezmények esetében egymással kompatibilis a regionális és a globális megközelítés. A térségi szint mintegy középszinten globális. A nehézséget mainapság az elterjedőben lévő kétoldalú kereskedelmi egyezmények okozzák. Ezek rendszerint csak nevükben regionálisak, és valójában nem a térségi integrációt segítik elő. Ezt a jelenséget nevezik „spagettis tányérnak”, amely sajátos módon nehezíti a világméretű kezelést, főleg ha a többoldalú mozgás megszűnik.

Kakasy Judit

Kibomló Európa

Europe Unbound. Enlarging and reshaping the boundaries of the European Union. Edited by Jan Zielonka 2002, Routledge, London and New York

Jan Zielonka, a firenzei European University Institute politikatudományi professzora bevezetőjében elmondja, hogy előző, 1998-as könyvében (Explaining Euro-Paralysis – Az európai bénultság magyarázata), még „rögzített határok” között képzelte el az Európai Uniót, a kezünkben tartott 2002-ben megjelent kötet viszont egy ezt követő olyan két-éves munka tucatnyi tanulmányát foglalja magában, amelyek 'Az EU-bővítés hosszú távú következményei: az új határ mibenléte' címen az Unió határainak kibomlását prognosztizálják a bővülés utáni időszakban.

A folyamatosan készülő tanulmányokat egy felkért szakértői csoport vitatta meg, melynek számos európai és amerikai híresség mellett Hankiss Elemér is tagja volt. A tanulmányok az Európai Unió bővítésének elemzését adják igen széles körűen, több tudományterület: a történelemtudomány, a szociológia, a politikatudomány és a nemzetközi kapcsolatok szempontjaiból vizsgálva a következő alapkérdéseket:

- Hol ér véget Európa?
- Nyitottak vagy zártak legyenek-e Európa határai?
- Hogyan befolyásolják a területi politikai fejlemények az európai integrációt?

A tanulmányoknak természetesen főleg azokat az elemeit vesszük szemügyre, amelyek kisebbségi kérdéseket érintenek.

Zielonka már bevezetőjében figyelmeztet, hogy a hidegháború végeztével „Európa határai ismét fluktuálnak, gondokat és aggodalmat okozva”. Az Unió belső határai eltűnnek, s annak ellenére, hogy (az egységes piac) és a schengeni elvek az emberek szabad mozgását bátorítják, Kelet-Európa közvéleményének egy része diszkriminációként éli meg bevezetésüket, és természetesen még jobban törekszik a csatlakozásra. A határok azonban különfélék lesznek. Az egész tanulmánygyűjteményen végigvonul az orosz csatlakozás elhárítása, és Zielonka különösen a 2001. szeptember 11-i New York-i terrortámadás után az Európai Uniót is fenyegető terrorizmus, valamint a határokon átnyúló szervezett bűnözés elleni küzdelem fontosságát emeli ki. A tömeges bevándorlástól való félelem miatt több nyugat-európai kormány azzal nyugtatta választóit, hogy a belső határok eltüntetése együtt fog járni a külső határok szigorításával.

A kötet történeti vizsgálatai kimutatják, hogy már a római időktől vannak példák a „fuzzy” (szövevényes, bolyhos, elmosódott) határookra, illetve határzónákra: maga a *limes* is ilyen „bolyhos” határtípus volt, s azt is megtudjuk az elemzésekből, hogy a szigorú határoknak Európában csak kb. 50 éves történetük van, de épp az Unió bővítésének irányában, Kelet-Európában évszázadokon keresztül lazák voltak az államhatárok. Zielonka bevezetőjéből és a tanulmányok többségéből a bevezető egy frappáns mondatában megfogalmazott következő jövőképet kapjuk: „Az Unió egyre inkább hasonlít majd egy új-középkori birodalomra, mint a westfáliai értelemben vett szuperállamra.”

A kötetben szereplő tanulmányok egységesen Max Webernek azt az elméleti alapvetését követik, mely szerint az emberi szerveződések egész történetét úgy kell olvasni, mint folyamatos erőfeszítéseket arra, hogy a területi határokat összhangba hozzák a rendszerszerűen működő „funkcionális” határokkal, és az érintett népességek konszolidálódott társadalmi-politikai hierarchiáival.

Charles S. Maier, a Krupp Alapítvány és a Harvard Egyetem professzora, „Van-e szüksége Európának határra? – A területi alapú közösségtől az újraelosztó (redisztributív) közösség felé” c. cikkében kifejezetten a szigorú határok ellen szavaz. Szerinte a döntő változások az 1960-as évek végére, a ’70-es évek elejére tehetők, amikor a masszív nemzetközi munkaerő- és tőkeáramlás beszűkíti a kormányok lehetőségeit országaik gazdasági érdekeinek védelmezésében. Maier szerint eltűnt az a hagyományos osztályfelállás (*class-configuration*), ami megalkotta a régi territoriális rendet, és „az új elit learatja a gyümölcsöt annak, hogy képessé vált az információ és a jelképek nemzetközi ellenőrzésére”.

Pierre Hassner, a párizsi Centre d’Etudes et de Recherches Internationales kutatója a „mozgó határvidékek” kifejezést veszi fel tanulmánya címébe, és azt elemzi, hogy „virtuális határtalanodás” bontakozik ki az államok és szervezetek határokon belüli és kívüli tevékenységének egymásba hatolása következtében. Több cikk szerzője, Ewa Morawska (Pennsylvania Egyetem), Eberhard Bort (Institute of Governance, Edinburgh), Didier Bigo (Paris) és Malcolm Anderson (Brüsszel) különösen azt illusztrálja, hogy még a gondosan őrzött és technikailag jól felszerelt határok sem tudják kiszűrni a terroristákat, bűnözőket és egyéb nemkívánatos elemeket a rohamosan erősödő egymástól való függés és globalizáció korszakában. 2001. szeptember 11-ének eseményei szigorították a határellenőrzéseket, de nem állítják meg a globalizálódás előretörő folyamatát.

Az Európai Unió semmilyen tekintetben nem hasonlítható a klasszikus territoriális államokhoz. Zielonka álláspontja szerint az EU-nak még „normális jogi státusa sincs”, bár a csatlakozni kívánó kelet-európai országok még tagságuk előtt átveszik az Unió törvényeit és jogszabályait.

Az Uniónak nincs kulturális azonosságtudata, talán valamiféle európai „pátria” érzésének kivételével. Nincs egységes európai politikai „demos”, de a lazuló Európa nyugati részén sokan azért szeretnének rögzített határokat, mert ez mind a biztonsághoz, mind pedig a demokrácia gyakorlásához elengedhetetlen. William Wallace, a London School of Economics and Political Science professzora szerint „a modern állam elengedhetetlen velejárója, hogy tegyen különbséget a belső és a külső biztonság, a belső adózás és újraelosztás, illetve a külső gazdasági segélyprogramok, a hazai és a nemzetközi jog között.”

A „territorialisták” és „globalisták” közti megosztottság az Unió politikai vitáiban éppúgy észlelhető, mint ebben a tanulmánykötetben. Az előbbieket, ahogy Pierre Hassner rámutat, Rousseau érveit hangoztatják a tulajdont, a kulturális homogenitást, a katonai egyensúlyt védő éles határokat, a belső összetartás biztosítása érdekében, az utóbbiak Kantnak az emberek szélesebb közössége iránt érzett univerzális felelősségére, „kozopolita politikára” hivatkoznak. A tudományos körökön kívül ez a megosztottság az euró-

pai pártok ideológiáiban is kimutatható, ám nem kizárólag a lokális érdekeket hangoztató nacionalisták érvelnek a területiség mellett, és nem kizárólag a liberálisok a „kozmpolitikák”.

Aki a világosan kitűzendő határok mellett érvel, annak meg kell tudni mondania, hol legyenek ezek a pontos határok. De bár a Római Szerződés 237. pontja kimondja: „bármely európai állam kérheti felvételét a Közösség tagjainak sorába”, gyakorlatilag lehetetlen megmondani, hol húzódnak Európa határai. Közkeletűen az Ural és a Boszporusz határolja Európát, de pl. a Christopher Hill (London) tanulmányában az Unió bővüléséről közölt térképeken ott látjuk Törökországot, cikkének szöveges részében pedig a Maghreb csatlakozási szándékai elutasításának nehézségeiről értekeznek a legbővebben.

Ha a világias Törökország talán nem is, a muzulmán Maghreb – de tegyük hozzá: a muzulmán Bosznia is (bár a tanulmánygyűjtemény, pl. Christopher Hill térképei a Balkánt kihagyják elemzéseikből és a bővülő Unióból) – felvetik az iszlám terjedésének problémakörét. Hill a Maghrebet elemezve ennél nagyobb fontosságot tulajdonít a nemkívánatos bevándorlásnak, amit az algériai terrorizmus vált ki, melynek 1991 óta már félszáznyi halálos áldozata van, mint a volt Jugoszlávia háborúinak.

Lássuk tehát ebben a környezetben a kisebbségi kérdéseket! A 12 tanulmány közül kettő foglalkozik kifejezetten, címében is ezzel a területtel: André Liebich, a genfi Graduate Institute of International Studies kutatója és Bruno de Witte, a firenzei European University Institute jogászprofesszora.

Liebich „Etnikai kisebbségek és az EU-bővítés hosszú távú velejárói” c. cikkét azzal kezdi, hogy míg száz évvel ezelőtt Kelet-Közép-Európa lakosságának fele élt „kisebbségben”, hatvan évvel ezelőtt egynegyede, ma mindössze tíz százalék. Mind a régió országainak belső fejlődése, mind az Európai Unió számára azonban döntő kérdés marad a kisebbségek ügye. Mint a feltárás alatt álló régészeti rétegek, a kisebbségek tükrözik a történelmet: a bulgáriai törökök, magyarok Szlovákiában és Romániában, németek Lengyelországban, Csehországban és másutt, oroszok Lettországban és Észtországban.

A „szocialista” korszak elfedte a kisebbségi konfliktusokat, a rendszerváltások után azonban ezekkel nemcsak hogy szembe kell nézni, mint Lengyelországban a tagadott németiséggel és az alig elismert ukránokkal és beloruszokkal, de az új helyzetben új kisebbségek is támadnak mint az ugyancsak Lengyelországban éledő *kasubok* a Keleti-tenger partján. A cikkben Magyarország kisebbségi jogrendszerre felelős dicséretet kap: „Magyarország létrehozta a kisebbségi intézményeknek egy olyan rendszerét, amely egyszerű szervezetileg jól kidolgozott, de politikailag marginális” – idézi Liebich egy Niam Walsh nevű kutató: *Minority Self Government in Hungary; Legislation and Practice / Kisebbségi önkormányzat Magyarországon, Jogszabályok és gyakorlat... c. disszertációját.* Az Internet korszakában érdemes itt említeni, hogy sok publikáció, köztük ez is olvasható a European Centre for Minority Issues honlapján: <http://www.ecmi.de>.

Felidézve boldog békeidők birodalmi szemléletét, a szerző Ferenc József szavaira utal, aki „kisebbségei” helyett „népei”-hez intézte szavait, továbbá Svájcnak azt a magasabb rendű gyakorlatát, hogy a franciául vagy olaszul beszélő népességét sohasem nevezi kisebbségnek. Liebich prognózisa szerint az EU a bővítés időszakában a korábbiaknál sokkal nagyobb figyelmet kell majd, hogy szenteljen a kisebbségi kérdéseknek. Ahogy Nyugat-Európában, ahol a kisebbségi identitás erősödik, de a kisebbségi kérdések „regionalizálással” megoldódnak, a Nyugat-Európában kidolgozott kisebbségi jogrend és példák Keleten is jótékony hatással lehetnek. Igaz, Szlovákia mereven ellenzi a ruténokra is kiterjedő régiók alakítását, és semmilyen hasonló regionális együttműködés nem alakult ki (eszerint a tanulmány szerint) Magyarország és Románia között sem.

Az EU bővülésével maga a várható mobilitás is sok kisebbségi kérdést megold majd, bár a nagy létszámban átteleplő kisebbségek által alkotott diaszpórák (szerző nyilván a németországi török telepekre utal) új kérdéseket vehetnek fel.

Megjegyzendő, hogy Liebich cikke elején figyelmeztet a statisztikák sajátosságai miatt nehezen pontosítható számú népes roma kisebbségekre (főleg Magyarországon és Romániában), de prognózisában velük kapcsolatban nem ad előrejelzést.

Bruno de Witte: „Politika kontra törvénykezés – Az etnikai kisebbségek megközelítése az EU-ban” című tanulmányát három szellemesen illusztratív eset leírásával kezdi a '90-es évek uniós történetéből. 1991. december 9-én és 10-én az Európa Tanács maastrichti ülésén a híressé vált Maastrichti Szerződést tárgyalták, többek közt hosszasan vitázva a közös európai valuta ügyeiről. Egy amerikai újságíró kritikusan kérdezte a szerzőt, hogy miért ilyen technikai apróságokkal foglalkoznak, amikor az előző napon Minszkben Oroszország, Ukrajna és Belorusszia megalakította a FÁK-ot, megszüntetve a Szovjetuniót, aminek egyik legfontosabb következménye az etnikai problémák előtérbe kerülése lett, anélkül hogy az etnikai kérdések a Maastrichti Szerződésben bármilyen szerepet kaptak volna.

1993. január 1-jén, mikor örömtűzek mellett (melyekről azóta el is feledkeztünk) megszűntek a belső határok Nyugat-Európában, Keleten új határok emelkedtek az elsősorban kulturális különbözőségek miatt szétvált Cseh Köztársaság és Szlovákia között. 1995. február 1-jén megszületett az európai Keretszerződés a Nemzeti Kisebbségek Védelmére, ami ugyan a kisebbségvédelem páneurópai alapjait kívánta meghatározni, de mindenki tudta, hogy megfogalmazásai Európa egy bizonyos részére: Közép- és Kelet-Európára vonatkoznak, hisz alig egy hónappal ezt megelőzően semmi efféle óvatosságra nem volt szükség, mikor aláírták a csatlakozási szerződést Ausztriával, Finnországgal és Svédországgal.

A „kisebbség” és az „etnikai” kisebbség kezelésének kényességét mutatja, hogy az 1997-es Amszterdami Szerződés az Európa Tanács alapszerződését egy új, 13. cikkellyel bővíti, amely szerint a Tanács „megfelelő lépéseket tesz, hogy küzdjön a megkülönböztetések ellen, nemek, faji vagy *etnikai* alapon, vallás vagy meggyőződés, hátrányos helyzet, életkor vagy szexuális irányultság tekintetében.”

De Witte rámutat, hogy az EU-ban belső használatra, a bevándorló népségek konfliktusaira használják az „etnikai” terminust, míg a „kisebbség” az EU és a csatlakozó kelet-közép-európai országok nemzeti kisebbségei megkülönböztetésére van fenntartva.

Hogy kétféle: külső és belső használatra szóló kritérium-rendszer van, arra fényt vet két azonos tárgyú megfogalmazás különbözősége: az 1993. júniusi amszterdami Európa Tanács határozataiban – külső használatra –: „a tagsághoz az szükséges, hogy a jelentkező ország érje el intézményeinek stabilitását a demokrácia biztosítása, a jogrend, az emberi jogok és a *kisebbségek védelme* tekintetében”.

Egy kissé különböző megfogalmazás – belső használatra – az 1997. júniusi, ugyancsak amszterdami határozatokból: (Az EU Alapszerződés 6. pontjának módosítása): „Az Unió a szabadság, demokrácia alapelvein, az emberi jogok és alapvető szabadságjogok tiszteletén, és a jogrenden alapul, olyan alapelveken, melyek egységesek a tagállamokban.”

A közép-kelet-európai konfliktusokra tekintő, az Unió „külső” kisebbségi politikájának lépcsőfokairól de Witte a következő áttekintést adja:

Az EBESZ-országok által aláírt 1990-es Koppenhágai Dokumentum képezi az alapját azoknak a kötelezettségvállalásoknak, melyeket de Witte egy „közös *idegen* kisebbségekkel kapcsolatos politika” embriójának tekint.

1991–1992 folyamán kezdődött, az akkoriban keletkező új államoknak az EU általi elismerése kapcsán az a jogi folyamat, amit a Hágában felállított bizottság elnökéről, Badinter-bizottsági munkának neveznek. 1991 decemberében ennek alapján született meg az Unió „Nyilatkozata a Kelet-Európa és a Szovjetunió új államai elismerésének irányvonalairól”. A kisebbségvédelemmel kapcsolatos előírásokat tartalmazó nyilatkozatot az EU-tagországok Jugoszláviával kapcsolatos vitás álláspontjainak időszaki kompromisszumaként értékeli a szerző, különösen azért, mert amint rámutat, alkalmazása következtelen Horvátországot 1992. április 22-én elismerték, annak ellenére, hogy a Badinter-bizottságnak fenntartásai voltak a horvát kisebbségvédelmi törvényekkel kapcsolatban, Makedóniát pedig, annak ellenére, hogy minden kritériumnak megfelelt – íme, politika kontra jogrend – Görögország számára fontos, egyéb okok miatt akkor nem ismerték el új orszákként.

1993 és 1995 közé esik az Európai Stabilitási Egyezmény megalkotása, az EU közös kül- és biztonságpolitikájának egyik legelső megnyilvánulása. (Az 1995-ös párizsi aláírás előestéjén került sor a Magyarország és Szlovákia közti kétoldalú egyezmény aláírására.)

Az EBESZ, az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet fontosságát bizonyítandó, az Európai Stabilitási Egyezmény alappéldányát az EBESZ-nél helyezték el. Maga az Európai Unió nem érdekelt tovább az Egyezményben, haszna az, hogy mégis ez biztosítja a CEEC-ekben (közép- és kelet-európai országokban) a *hazai* törvények reformjainak európai szellemiségét. Ugyancsak az Egyezmény alapján finanszírozza az Európa Tanács a határ menti együttműködések Phare-programjait.

1997 és 1998 a csatlakozásokkal kapcsolatos viták és nézetkülönbségek két meghatározó éve, amit elsősorban a szlovák és a lett csatlakozással kapcsolatos EU-követelések jellemeznek. Ebben az időszakban terjedt ki egyre jobban a figyelem a csatlakozni szándékozó államokban jelentkező roma kisebbségi problémákra. 1998-ban, további nyomásgyakorlás közben az EU leszögezi: „Mindent összevetve, a kisebbségek problematikája továbbra is aggodalmat kelt a bővítés kilátásait illetően.”

Tanulmánya következő részében de Witte arra is rámutat, hogy a közép-kelet-európai országoktól megkövetelt kisebbségi jogrendre az Unión belül is létező kisebbségi konfliktusok kezelése kapcsán is elkezdenek hivatkozni. Az Európai Unión belül Közép-Kelet-Európától eltérően nem a kisebbségi közösségek, hanem az egyéni (individual) emberi jogok oldaláról közelítették a kisebbségek sérelmeit.

Félrevezető a szerző szerint, ha kényelmi szempontokból különbséget akarnánk tenni emberi jogok és kisebbségi jogok között. Franciaországban, kifejezetten kisebbségvédelmi törvények nélkül, az általános emberi jogok alapján kiválóan kezelik a nemzetiségi sérelmeket.

Érdekes lesz figyelemmel követni az Európai Emberjogi Bíróság joggyakorlatát. Mindenesetre az már látszik – illusztrálja de Witte a dél-tiroli Néppárt vesztes perét –, hogy emberi jogokra hivatkozva sem lehet pozitív diszkriminációt követelni kisebbségek érdekében.

Tanulmánya végén a szerző azt a provokatív kérdést teszi fel, hogy vajon „nemzeti kisebbségekké váltak-e az EU tagállamai?” Bár minden tagállam népessége „kisebbség” az összeurópai populációhoz képest, és az egyes országokat gyakran leszavazzák az Európai Parlamentben és az Európa Tanácsban, és érdekeiket nem tudják érvényesíteni az európai döntéshozó folyamatokban, egyetlen tagállam sem válik „kisebbséggé”. Ennek okát a szerző nemcsak a tagállamok szuverenitásában látja, hanem amellet, hogy a dominancia változó koalíciókban jelenik meg időről-időre, működik egyfajta francia–német tandem, ami az Unió hajtóereje, de főleg abban, hogy nincs egyetlen világosan domináló kultúra az Unióban, és hogy nem is szabad megengedni, hogy ilyen dominancia kialakuljon.”

A kisebbségek jövőbeni helyzetével kapcsolatban a kibővített Európai Unióban a szerző két lehetséges forgatókönyvet tart elképzelhetőnek. Az egyik szerint – elsősorban mivel a tagállamok nem kívánnak újabb felhatalmazásokat adni a központi európai igazgatásnak, a kisebbségi ügyek maradnak „helyi szinten”, és jó esetben – hisz az *acquis communautaire*-t, az uniós jogi vívmányokat magukévá tették, az új tagországok ezeket idővel meg is tudják oldani.

A másik menetrend a „multikulturális Európai Unió”, ami szerint a CEEC-ek csatlakozásával maga az Unió változik át olyan módon, hogy az etnikai kisebbségi kérdések az intézményi rendszerben és az EU-politikában a korábbinál sokkal kézzelfoghatóbban lesznek jelen. Végül is, a hagyományos értelemben vett (és Közép-Kelet-Európára jellemző, a cikkben „külsőnek nevezett) etnikai kisebbségi kérdések és a bevándorlás okozta „multikulturalizmus” egy közös problémakörbe: a társadalom kulturális különbözőségeinek elismerésébe tartoznak. Egy következő bővítési folyamatban a kulturális pluralizmus különböző formáinak együttéléséből fakadó problémák és azok megoldása az Európai Unió központi kérdéseivé válhatnak.

A szerző sejtését a tanulmánykötet több cikkének szellemében továbbgondolva: a jövő Európai Uniójának nemcsak a határai, hanem a belseje is „fuzzy” lesz, azaz bolyhos, kusza, elmosódott és nehezen áttekinthető?

Tokai András

„Nacionalizmusok” Európában

Nationalismen in Europa : West- und Osteuropa im Vergleich. Hrsg.: Ulrike v. Hirschhausen, Jörn Leonhard. Göttingen: Wallstein Verlag, 2001. 452 p.

A nacionalizmus mint téma ma még aligha nevezhető önálló „szakterületnek”. Ez a kötet tanulmányainak szakirodalmi hivatkozásain is lemérhető: csak szórványosan jelenik meg bennük a „nacionalizmus” vagy a „nemzeti identitás” fogalmi specifikuma. Ilyeténképpen a szerkesztők felderítő szerepre vállalkoznak kísérletükkel. A terjedelmes kötet egy-egy konferencia előadásait dokumentálja: az egyik a kettejük szervezésében 2000-ben, „Nemzeti fejlődés, nemzeti identitás” címmel a marbach-i Schiller-Múzeumban lezajlott konferencia, a másik az ugyanezen évben Aachenben megrendezett 43. Német Történészkonferencia – felelősségükre bízott – tematikus szekciója volt. A szervezők és a kötet szerkesztők azonossága ellenére a német és angol kutatók, illetve néhány kelet-európai résztvevő együttműködéséből nem született (első próbálkozásra talán nem is születhetett) egyöntetű eredmény.

Közhelyszámba megy, hogy a nemzet mint politikai formáció európai fejlemény; a nacionalizmus jelensége is az. Minthogy azonban a nemzet Európán belül is heterogén, általában zónánként eltérő fejlődési típus, feltételezhető, hogy a nacionalizmus-kérdés mibenléte is megoszló – égtájak (vagy egyéb szempont) szerint. A konferenciák nyomán a kötet valóban a típusbeli változatok figyelembe vételével ered a kérdés feltárása nyomába. „Nyugati” típust képviselne ilyen értelemben a politikai-nemzeti gyökerű nacionalizmus mint a szervezesebb fejlődésű, hatalmi szuverenitásukban jogfolytonosabb kollektívumok identitástudata („klasszikus” nemzeti fejlődés) és „keleti” volna az etno-nemzeti változat mint az elmaradásba került, csonka és torlódó fejlődés rekompenzációs önképe („szabálytalan” fejlődés). A „nyugati” gyanánt felfogott típus rendszerint néhány középkori eredetű, dinasztikus hatalmi formáció modern, központosított állammá szilárdulásá-

nak terméke, miközben a 19. század folyamán feltöltődik a kulturális amalgám tartalmaival, amely etnikailag akár igen sokféle gyökerekre is visszamehet. A „keleti” típus, fordítva, az eredeti etnikai-kulturális önazonosságot öltözteti a későbbi keletű politikai szuverenitás formaruhájába. Mindazáltal a „keleti” típus szubjektivitása, önkritikátlansága és agresszív hajlama általában erősebb. A „nyugat-keleti” polaritás hangsúlyozása az alcímbe azonban megtévesztő. Hiszen a tanulmányok egyenként egyáltalán nem mennek tovább szomszédsági egybevetéseknél (Svájc–Franciaország–Németország, Nagy-Britannia–Németország, Olaszország–Németország stb.). E közeli egybevetésekkel ugyan akár már tájat váltanak: átlépi Nyugat-Európa határát – Közép-Európába irányába, ám már ezzel ellentmondanak a merev „nyugat-keleti” sarkításnak: Ilyen tekintetben a tanulmányok egy másik csoportja pedig „Kelet-Közép-Európáról” beszél. Emellett égtájként nem ritkán „plurális” nemzetfejlődési típusokról is szó van. Magáról a „nyugati”, politikai-nemzeti típusról kiderül, hogy – ilyen plurális kontextus közepette – akár a legkelebbebbre is érvényesülhet (Oroszország). A „nyugat-keleti” ív azért megjelenik a kötetben – Európa területi feltérképezése formájában. Mindeközben az elemzések igazi tétje a nemzettel kapcsolatos alapfogalmak pontosabb tisztázása: a nemzet maga – nép-, illetve állam-nemzeti változata szerint; a nemzeti „identitás” mint a csoportidentitás többé-kevésbé pontosan körülhatárolható, sajátos típusa; s a „nacionalizmus” mint felfokozott nemzeti érzés, mint a nemzeti csoporttudat sajátos, adott környezeti szituációban dinamizált, befoglaló és kirekesztő elemekből kevert halmazállapota.

Sajnos, nincs a kötetnek az elméleti következtetéseket rögzítő, nyomatékosító összefoglalása, amit tanulságul idézhetnénk. Egy terjedelmes szerkesztői bevezető, igen részletező és tanulságos formában, a nacionalizmus-, illetve a tágabb nemzet-kutatás állását veszi számba, egyben felhívja a figyelmet a felekezeti, a nemzedék-, valamint a gender (férfi-, nő)-szociológiai szempontok eddigi elhanyagoltságára. A kötet legfontosabb újsága talán az, hogy kiemelten vizsgálódik a nemzeti érzést katalizáló és kanalizáló sajátos közösségi formák, rítusok és helyzetek körében. E szempontokból mindenekelőtt a nemzeti kiállításokról, a műemlékekről, a propagandáról, valamint a fegyveres konfliktusokról van szó.

A tanulmányosor másik feltétlen erénye, hogy „nyugat-keleti” összehasonlító szándékának megfelelően legalább sorra veszi Európa számos, ritkábban tárgyalt övezetét – Nyugat- és Közép-Európa mellett (ahol Németország kerül a középpontba) Kelet-, illetve Kelet-Közép-Európáét is, így kerülnek be a képhez az orosz mellett például a lett összefüggések, így találkozhatunk a magyar (!), a cseh vagy a galíciai rutén nemzettudat és nacionalizmus vizsgálatainak szentelt kísérletekkel. A cseh témával ellentétben, amely nemzeti előadóval bír a kötetben (a rangidős J. Kořalka személyében), a magyar esetében az oxfordi R. J. W. Evans állt rendelkezésre a nagyon vázlatos összefoglalás számára („A magyar nacionalizmus nemzetközi összehasonlításban”). Evans ezt megelőzően (lábjegyzeteiből ítélve) elsősorban a lengyel–litván és az osztrák–cseh–magyar rendi viszonyok témáiban, utóbb pedig a „Monarchia és 1848” tárgyában publikált, a későbbi kelet-közép-európai korszakokkal eddig azonban talán kevésbé foglalkozott. Magyar nacionalizmus-képe a csehvel és lengyelvel párhuzamba állítható, enyhén retrográd rendi patriotizmussal indít, amely a reformkorban a nemzeti modernizációs igény kulturális-etnikai dinamizmusára vált anélkül, hogy képviselőiben tudatosulna a váltás sorsdöntő, kulturális-etnikai jellege. Így új dinamikájával is a rendi „Natio Hungarica” képzeténél ragad meg, jóllehet már rég nem „hungarus”, hanem „magyar” tudatról van szó (mint azt a társnemzetek és a nemzetiségek pontosan érzékelik, áttérve a kettős szóhasználatra). Sajnos, a forradalom során ez a félreértés a társnemzetekkel való összeütközéshez, azok nemzeti rivalizálásából eredő konfliktushoz vezet, ami polgárháborúvá (!) is fajul. (A külföldi szakirodalom eme téveszméjének jó volna egyszer a nyo-

mába eredni!) Az osztrák–magyar kiegyezés sem foglalta magába a társnemzetekkel történő megegyezést, hanem – a „politikai nemzet” stabilizálása címén – kezdetét veszi és mind nagyobb lendületre tesz szert a nyelvi–kulturális magyarosítás. Ezt a fegyvert csupán a zsidó és a német elemmel szemben nem kellett bevetni, mert az készséggel járta az önkéntes magyarosodás útját. (Ezek a németek persze nem a „svábok” voltak, mint az oxfordi tanulmányíró hiszi.) A magyar esetben a politikai–nemzeti, illetve etno–nemzeti nacionalizmus-típus egyedülálló, végeredményben azonban magára a nemzetre káros egybecsúszásáról vagy félig-meddig tudatos egybecsúsztatásáról van szó.

Komáromi Sándor

Régiók, államok, azonosságtudat Közép- és Kelet-Európában

*Region, State and Identity in Central and Eastern Europe. Eds.: Judy Batt and Katarzyna Wolczuk, 2002.
Frank Cass et Co. Ltd, London, ix+218 p.*

A Frank Cass Kiadónak *Nacionalizmus és Etnicitás* sorozatában megjelent kötet, melynek bevezetőjét – a kötet címével azonos címen – Judy Batt, a Birminghami Egyetem Orosz és Kelet-Európai Tanulmányok Központjának adjunktusa írta, nyolc tanulmányt tartalmaz az újonnan csatlakozó országok regionális reformjaival, ezen belül eurorégiók alapításával kapcsolatos fejleményeiről, a különösen a határrégiókban, a „perifériákon” újraeledő regionális azonosságtudatról, valamint arról, hogy éppen a 2004-es csatlakozás nyomán szigorodó, schengeni vízum- és vámszabályok állítanak új akadályokat olyan organikusan egybetartozó régiók megalakulása elé, mint a Bánát, Narva vagy az általa Transzkárpátiának nevezett régió, melyeknek egy-egy jelentős, ha nem jelentősebb része egyelőre az Unión kívül marad.

E periférikus régiók lokális azonosságtudata, – ahogyan az Összegzést író másik szerkesztő, Katarzyna Wolczuk, ugyancsak a birminghami kutatóközpont kutatója megjegyzi: „a multikulturalizmus – ami az etnikumok közti viszonyoknak e történelmi régiókban mindig is proklamált normája volt – eltávolítja e régiókat saját nemzetállamuktól, bár ugyanakkor közelíti őket „Európa-hoz”.

Ha már előkerült az „Európa-hoz” való közeledés: a tanulmánykötet egyik fő ereje abban rejlik, ahogy – nemegyszer az iróniáig menő kritikával – sorozatos példákat kapunk arról, ahogyan a térség különböző, egymással vetélkedő mozgalmi végső igazoló érvként mindig azt hangsúlyozzák, hogy ők és a ő céljaik az igazán „európaiak”.

A kötet meglepetése pedig, legalábbis a szemlélő számára, hogy a ’89–’90-es fordulat idején (vagy ahogyan az Összegzésben Wolczuk datálja: „végül 1990–1993-ban”) három kommunista többnemzetiségű föderáció dezintegrálódik Közép- és Kelet-Európa nehézségeivel terhelt történelmében”. Birminghamból nézve tehát Csehszlovákia szétválásának ugyanakkora súlya van, mint a Szovjetunió és Jugoszlávia felbomlásának.

Ki, honnan és mit néz, illetve mit mutatnak a térképek? A kötet elején két vázlatos térképet találunk. Az első az *Államok és régiók Közép- és Kelet-Európában*, a második a *Két eurorégió* címet viseli. Az első az államhatárokon belül jelzi a régiókat. Podkarpackie és „Transcarpathia” csak a lengyel és ukrán határokon belül tűnik fel (csak a Bánát kisebb része nyúlik át Szerbiába: Belgrádig), a másodikon a Kárpáti Eurorégió már tartalmazza, egészen Szolnokig nyúlva a magyar, valamint a romániai és szlovákiai területeket, a Duna–Körös–Maros–Tisza Eurorégió (DKMTE) pedig túlnyúlik Belgrádon. Különös mó-

don a Bácska kifejezés az egész tanulmánykötetben sehol sem tűnik fel. (Igaz, a legújabb magyar kiadású Nagy képes világtlasz sem jelöl sem Bácskát, sem Bánátot, csak Bánság nevű térséget.

Nem csoda, hogy – amint a kötet elején a köszönetnyilvánításokból kiderül, a tanulmányok a „*Fuzzy Statehood*” and *European Integration in Central and Eastern Europe*, azaz a „*kusza államiség...*” projekt keretében készültek, amit Economic and Social Research Council finanszírozott.

Az egyes említett régiókról szóló részletes tanulmányok előtt Judy Butt bevezetőjét olvashatjuk, aki helyzetképét „A kelet-európai kisállamok nyomorúságából” vett Bibó-idézetrel kezdi: míg Nyugat-Európában természetesen, világos precizitással és konkrétan jelen volt a közösségi tudat,... „Kelet-Európában...a nemzeti keret olyasvalami volt, amit ki kellett alakítani, amit karban kellett tartani, amiért harcolni kellett, amit folyamatosan védelmezni kellett, nemcsak a dinasztikus államban létező erőtenyező, hanem az ország saját lakossága egy részének érdektelensége és a nemzeti tudatosság hullámzó állapota ellenében is.”

A kelet- és közép-európai átalakulást Butt, számunkra kissé meghökkentő módon a Harmadik Világ kolonializmus utáni időszakának vezető politikai antropológusára, Clifford Geertzre való hivatkozással kezdi, aki szerint a felszabadult államoknak egyrészt meg kell találniuk önazonosságukat, másrészt fel kell zárkózniuk a „korszellemhez”. Butt azt is kifejti bevezetőjében, hogy a régiók működtetése ugyan európai elvárás, de az EU mégsem ad erre „recepteket”. Az EU tapasztalatai (Spanyolországot kivéve) nem is vetettek fel különösebb többnemzetiségű, határok menti regionális kérdéseket, Kelet-Közép-Európa megszabadult, vagy új államalakulatai azonban önazonosságuk keresésekor nacionalizmusaikban erősödtek, és ez a vizsgált régiókban feszültségeket gerjeszt.

Sajátságos vonása e tanulmánykötetnek – melynek munkálatai 2000/2001-re koncentrálnak –, hogy Közép- és Kelet-Európa tárgyalásakor még korántsem érezzük az utóbbi egy-két évben az ún. SEE-térség, Délkelet-Európa iránt megerősödött figyelmet. Így a bevezető szól arról, hogy Szlovákiában a létező „magyar kérdés” akadályozza átfedő euróregiók kialakítását, de a vajdasági magyar kérdést nem taglalja a Bánát, illetve a DKMTE kapcsán.

A Bevezető lehangsúlyosabban arra hívja fel a figyelmet, hogy a területi és adminisztratív és regionális reformok, melyeket a csatlakozó országoktól elvár az EU, olyan „szuverén” területeit érintik ezen országoknak, melyek a legfélétkenyebben őrzött politikai tereimokba esnek, mivel az alkotmányok megreformálását érintik.

Arra is felhívja a figyelmet, hogy az „Európába való visszatérésnek” nemcsak előnyei vannak, de ára is van, és a terhek nagy részét ebben a sérülékeny határterületek s az ezekben tervezett régiók kell, hogy viseljék.

A kötet három ország: Magyarország, Szlovákia és Ukrajna területi-adminisztratív reformjait vizsgálja egy-egy bővebb tanulmányban; a lengyel viszonylatban két esettanulmányt találunk Felső-Sziléziáról és a keleti határvidékekről.

„Magyarország: A területi-igazgatási reformmal kapcsolatos politikai konfliktus mintái” címmel Birgid Fowler, az említett birminghami Központ kutatója tanulmányát közli. Az 1990-től a tanulmány 2001-es megírásáig eltelt időben a szerző három mintát mutat ki. Az első a kommunista időszak hagyományai folytatásának fontossága regionális önkormányzatokkal kapcsolatos politikai szóhasználatban, a második az 1990-es reformok örökségére való hivatkozás, a harmadik a regionális kormánybiztosok 1990 és 1994 közti működésének öröksége. A magyarul is idéző szerző egy helyen szemléletesen elemzi, hogy az 1995-ös viták során területfejlesztés, vidékfejlesztés, illetve harmadik-

ként regionális politika kifejezések, valamint akörül folyt a vita kisgazdák és MSZP-sek között, hogy vajon a kommunizmus időszakában a „tanács”, vagy a „bizottság” kifejezés devalválódott-e jobban. A tanulmány azt is érzékletesen mutatja be, hogy az „Európa”-fogalom még egy olyan területileg és etnikailag homogén államalakulatban is, mint Magyarország, a posztkommunista időszak területi-közigazgatási reformja során milyen gazdag tárházát kínálta az „Európa-hoz való visszatérés” körüli vitákban a pártérdekeknek, valamint „Magyarország prekommunista és kommunista múltja és posztkommunista tapasztalatai változó magyarázatainak”.

A bevezetést is író Judy Batt: Reinventing Banat = A Bánát újralfeltalálása címen, alapos történelmi előtanulmányok, valamint 2000 decemberében Temesváron és 2001 szeptemberében Krassóban folytatott interjúk alapján ad színes képet a bánáti multikulturális hagyományok továbbéléséről, amiben az a meglepő, hogy a román betelepítéseknek és a sváb kivándorlásnak „köszönhetően” a Bánát sokáig tartó többnemzetűsége gyakorlatilag eltűnően van. Hogy a régióból mégis kirakat, és e tanulmánykötetben csattanós zárófejezet lehetett, annak Batt szerint is gazdasági magyarázata van: a német alapítványok támogatása és német cégek által folytatott privatizáció. Bukarest (és a szerző egy másik megjegyzése szerint a román Ortodox Egyház) ellenkezése dacára a bánátiak kitartanak „szeparatizmusuk” mellett, bár már 1993-ban arra figyelmeztette egy nyugat-európai tudós kollégáját egy tekintélyes román akadémikus, hogy „a régiók Európája” nemcsak leegyszerűsítő, hanem veszedelmes törekvés is lehet, ha a Balkánon akarják alkalmazni, és ezt meg kell érteni mindenkinek, aki el akarja kerülni a „jugoszláv eset ismétlődését”.

Ahogy a Bánátot a török idők után főképpen „svábok” hozták létre, Észtország kirakátát, Narvát dánok alapították a 14. században, majd a környék minden soron következő politikai alakulata rátette a kezét. Észtország 1991-es önállósága óta, de már azt megelőzően, ahogy a tanulmányt író David. J. Smith, a Bradfordi Egyetem Európai Tanulmányok Tanszékének adjunktusa bemutatja, különösen 1988-tól 1993-ig „a város és a körülette fekvő Ida-Virumaa régió a regionális autonómia igényének élharcosa a központi észt egységesítő és „nemzetiesítő” tendenciákkal szemben. A Narva folyó túlsó, oroszországi partján fekvő Ivangoroddal együtt speciális vámmentes övezetet terveztek, ezt azonban Észtország EU-tagságának (és esetleges NATO-belépésének) kapcsán nem lehet fenntartani. A városban, melynek mindössze 4%-nyi észt lakossága van, a többség pedig az államnyelvet sem beszélő betelepített orosz vagy egyéb volt szovjet állampolgár, időközben megjelent a svéd és az amerikai tőke, azonban újabb példájaként annak, hogy a tanulmánykötet történelmi, politikai, etnikai, antropológiai, (multi-)kulturális kérdések mellett szinte teljesen tartózkodik gazdasági jelenségek elemzésétől, ennek hatásait ez a cikk sem elemzi. Hogy Narva bányái és két óriás erőműve az amerikai NRG Energy Company kezébe kerülnek, nyilván nem közömbös kérdés, legalább olyan fontosságú, mint a napisajtóból is évek óta jól ismert sajtósági észt probléma: a csak oroszul tudó szovjet-korszakbéli bevándorlók nyelvi és kulturális integrálása.

A kötet Összegzését a másik szerkesztő, Kataryna Wolczuk állította össze. Megállapítja, hogy Kelet- és Közép-Európában a „kommunizmustalanítás”, az európaizálás, valamint az etnikai és regionális azonosságtudat újraeledése közül csak az első két jelenség kapott eddig kellő tudományos figyelmet. Magyarország kivételével (a szerzők tanulmányaik 2000/2001-es írásakor nem észlelik a roma azonosságtudat éledését Magyarországon) a régió posztkommunista államai bizonyos tekintetben „új” államok, amelyeket erősen terhelnek a kommunizmus alatt elfedett regionális és etnikai diverzitások megoldandó kérdései, olyan alulról ható erők, melyeket a soron levő területi-közigazgatási újjászervezések során a központi kormányoknak kezelniük kell. Egy szupranacionális

európai szervezetben a csatlakozó országoknak meg kell határozniuk, mit jelent náluk a sokszor hivatkozott „európaiság”. Ennek fő eleme mindenképp a demokratizálás, amire például, a szomszédos Németország erős, Landokra tagolt felépítését szem előtt tartva Lengyelország az ugyancsak erős önállósággal bíró vajdasági rendszert építi fel, Magyarország azonban csak olyan igazgatási és a cikk meghatározása szerint működésükben sajtószerű (functionally specific) régiókat hozott létre, melyeknek jogkörei nem lépik túl azokét a hagyományos megyéket, melyekből összeállították őket.

Wolczuk összefoglalójának végén tragikus jövőt jósol az uniós csatlakozásból kimaradó periferikus régióknak, a kötetben elemzett Bánátinak és Transzkárpátiának és az abból kimaradt Galiciának, majd összegzése lezárásul mint immár passé jelenséget, a csatlakozó országok viszonylatában elbúcsúztatja a '80-as évek divatját, a „közép-európaiságot”, megjegyezve, hogy ez az egykori Habsburg Birodalomhoz vagy annak hatásköréhez való tartozást idéző szóhasználat és eszmerendszer már csak Románia és Ukrajna esetében életképes: azaz Közép-Európa keletebbé tolódott. A kibővült EU határán kívül maradt országok stabilitását nehéz előre jelezni, és különösen a határigazgatási politikára kell az EU-nak különös figyelmet fordítania.

Tokai András

Nemzeti kisebbségek a mai Szlovák Köztársaságban

J. Madera, Andrzej: Mniejszości narodowe w obecnej Republice Słowackiej. = Rocznik wschodni 7. nr. Rzeszów 2001. 89–110. p.

A szerző cikkében a szlovákiai nemzeti kisebbségek – elsősorban a magyarok és a romák – helyzetével foglalkozik. A kérdés azért is rendkívül fontos, mert a Szlovák Köztársaság a mai Európa egyik olyan országa, amelyben a legtöbb nemzeti kisebbség él. Helyzetük az ország társadalmi-politikai életében az egyik legkomolyabb problémát jelenti.

A bevezetőben a nemzeti kisebbségek szám szerinti megoszlásáról tájékoztat minket a szerző: Szlovákia lakosságának 14%-a más nemzetiségű, legnagyobb lélekszámú a magyarság, 567 300 (kb. 10,7%), a második helyen a romák állnak, számuk 76 000. Ez a szám azonban nem teljes, hiszen életmódjukból következően (félvándor életmód, nagy részük nem dolgozik, nem veszik igénybe az egészségügyi szolgáltatásokat, nem járnak iskolába) nyilvántartásuk nehézségeket jelent. Legnagyobb részük az ország keleti részén települt le, becslések szerint valódi számuk 300 000–500 000 között mozog.

A többi kisebbségi csoportokba tartoznak a csehek (59 300, kb. 1,1%), a ruszinok (17 200) és az ukránok (13 300), együtt 0,6%. A többi csoportot alkotják a németek, a zsidók, a lengyelek, a horvátok, a morvák és az oroszok (összesen kb. 0,4%).

A cikk következő részében a szerző a nemzeti kisebbségekkel foglalkozó törvények bemutatásával foglalkozik. Először az 1992-ben elfogadott Alkotmány néhány olyan határozatát ismerteti, melyek a nemzeti kisebbségek jogainak rendezésére irányulnak. Az Alkotmány 6. sz. cikkelye kimondja, hogy az állami hivatali nyelv a szlovák, a kisebbségek nyelvhasználat további jogi szabályozásokat igényel. A többi cikkely csak általánoságokban foglalkozik a nemzeti kisebbségek jogainak védelmével. Garantálja a kisebbségi kultúra fejlesztésének, az információk anyanyelven való hozzájutásának, a társaságok szervezésének, valamint a művelődési és kulturális intézmények fenntartásának jo-

gát. Ugyanakkor semmilyen komolyabb lépés nem történt a kisebbségi nyelvhasználat szabályozása érdekében.

A további rész a nemzeti kisebbségek helyzetét mutatja be 1998-ig. A szerző részletesen foglalkozik V. Mečiar kisebbségi politikájával, amelyet nemcsak az ellenzéki pártok, hanem a különböző nemzetközi szervezetek is éles kritikával illettek. Az Európai Unió szerint Szlovákia nem teljesítette az európai integrációs folyamatok alapvető kritériumait. 1995-ben a parlamentben kieroszakolták az állami nyelvről szóló törvényt, amely a szlovák nyelvet a többi fölé emelte. Megszüntette azt az 1990-ben bevezetett jogi normát, amely garantálta a kisebbségi nyelvek használatát a hivatalokban. Jan Hrabko, szlovák publicista a mečiar kormány törvényhozó tevékenységét nagyon találóan „nyelvi rasszizmusnak” nevezte. Ez a törvény magával vonta a kisebbségi jogok korlátozását más területeken is. (Horn Gyula, az akkori magyar miniszterelnök figyelmeztette Szlovákiát, hogy döntésük a diplomáciai kapcsolatok megromlásához vezethet.) Jelentősen csökkentették a kisebbségi intézmények anyagi támogatását, a támogatás összege 24 millió koronáról 12 millióra csökkent. A magyar *Új Szó*-tól megvonták a támogatást, helyette a nacionalista irányultságú, kormányhű lapokat finanszírozták.

Változásokat az 1998-as parlamenti választásokat követő időszak hozott, amikor a hatalmat a Mečiar-ellenes opposíció szerezte meg. A kormánykoalícióba bekerült a Magyar Koalíció Pártja is, amely a nemzeti kisebbségi politikát illetően kidolgozott programmal rendelkezett. Dzurinda kormánya 1998-as programnyilatkozatában kötelezettséget vállalt a Szlovákiában élő kisebbségek helyzetének rendezésére. Ez érintette az iskolai bizonyítványok újbóli, két nyelven történő kiadását, a kisebbségi kultúra támogatását, valamint az új nyelvtörvény előkészítését és elfogadását. A Nemzeti Tanácsban létrehoztak egy, a kisebbségi jogokkal foglalkozó bizottságot (Vybor pre ludske prava a narodnosti). A kisebbségi ügyekkel foglalkozó parlamenti bizottságba bekerült A. Nagy László és Csáky Pál. Több, kisebbségi ügyekkel foglalkozó szervezet kezdte meg működését.

A következő rész a nemzeti kisebbségek pártjait mutatja be. A szlovákiai Belügyminisztérium 2001 elején 17 bejegyzett roma pártot tartott nyilván, ezeknek azonban csak a számuk nagy, politikai szerepük elenyésző. Ezenkívül négy magyar és egy ruszin–ukrán politikai párt szerepelt a nyilvántartásban, közülük egyedül a Magyar Koalíció Pártja képviseli valóban a kisebbségi csoportok érdekeit. A párt 1998-ban jött létre, egyértelműen támogatta a kormány reformtörekvéseit, regionális típusú pártból országos párttá vált. A roma csoportok közül egyedül a Roma Polgári Kezdeményezés nevű pártnak van saját képviselője. A szerző rámutat a két kisebbségi párt között megmutatózó óriási különbségre, amely a politikai kultúra különbözőségéből fakad. A magyarok fegyelmeztek a jogaikért folytatott harcokban, magas képzettek és erős politikai elittel rendelkeznek. Ezenfelül mögöttük áll Közép-Európa egyik jelentős demokratikus állama. Ezzel szemben a romák mögött, akik szétszóródva élnek az egész világon, nem áll senki, különböző csoportjaik között állandó konfliktusok vannak.

A pártokról szólva a szerző azt is megemlíti, hogy a parlamenti ellenzéki pártok kifejezetten nemzetiségellenes magatartást mutattak, szándékukban állt a kisebbségi nyelvhasználat betiltása, ennek érdekében népszavazást kezdeményeztek, ezt azonban Rudolf Schuster miniszterelnök megakadályozta.

A továbbiakban a nemzetiségi kisebbségeket érintő legfontosabb problémáról, nevezetesen a nyelvhasználat körüli vitákról olvashatunk. A cikk első részében már szó esett a Mečiar-kormány nyelvpolitikájáról, amely tulajdonképpen be nem váltott ígéretekben merült ki. Ezzel szemben Dzurinda kormánya 1999. július 10-én elfogadta az új nyelvtörvényt, amely szeptember 1-jén életbe is lépett. A törvény a kisebbségi nyelvhasználatot csak a területi közigazgatás helyi hivatalaiban szabályozza, s ez nem egyezik a Magyar Koalíció Pártja által benyújtott javaslattal, amely a kisebbségi nyelvek szélesebb körben való használatát célozta meg. A törvény garantálja a kisebbségi nyelvhasználat jogát azokon a területeken, ahol a népszámlálási adatok szerint a kisebbségek a lakosság legalább 20%-át teszik ki. Ez a magas küszöb ellenzőkre talált, a 10% mellett több érvet is felsorakoztattak. A törvény számos hibájára szlo-

vák publicisták és jogászok hívták fel a figyelmet. A törvény – egyebek között – nem definiálja pontosan a „hivatali kapcsolatok” fogalmát, ezért ez számos ellentmondáshoz vezethet. Végezetül a szerző felsorolja azokat a kijelölt területeket, ahol a kisebbségi nyelveket a hivatali életben használni lehet.

A nyelvhasználat szorosan összefügg a kisebbségeket érintő oktatásüggyel és a kultúrával. Ezek összefüggéseiről olvashatunk az alábbiakban. Itt elsősorban a magyarokat érintő kérdéseket tekintint át a szerző, nevezetesen a tanárok, művelődésüggyel és kultúrával foglalkozó szakemberek felkészítésének a helyzetét. Szól a pozitív változásokról, melyek között szerepel a bizonyítványok két nyelven történő kiadása, a költségvetési eszközök kedvezőbb elosztása, új, kisebbségi ügyekkel foglalkozó bizottságok létrejötte stb.

Az általános és főleg a magyar nemzeti kisebbséget tárgyaló rész után a szerző rátér a romák helyzetével kapcsolatos kérdések részletes elemzésére. 1989-ben Szlovákiában 300 roma települést regisztráltak, 12 év alatt számuk 520 ezerre nőtt. Deszkákból és bádogból összetákolt vaskövekben él együtt gyakran három roma generáció, víz, villany nélkül.

A szlovákok viszonya a romákhoz nagyon különböző, az elfogadástól és a megértéstől, a rejtett gyűlöletig terjed. Sok esetben a cigánykérdés agresszív megnyilatkozások alapjául szolgál. Nem ritka a gyűlölettel teli rasszista magatartás, amelyhez gyakran fizikai agresszió is kapcsolódik. A romák nemegyszer rasszista hajlamú politikusok célpontjai is, gyakran okolják őket a társadalom gazdasági helyzetének romlásáért. A média sem kezeli őket egyértelműen, leggyakrabban negatív megnyilatkozások szerepelnek velük kapcsolatban. A közvélemény-kutatások adatai azt sugallják, hogy a szlovák lakosság nagyobb része nehezen fogadja el őket. Még a társadalom barátián vagy csak egyszerűen közömbösen viszonyuló része is tart attól, hogy a roma kisebbség a Szlovák Köztársaság egyre nagyobb hányadát fogja kitenni. Ez összefügg a roma népesség éves természetes szaporulatával, amely 2,3% körül van, ezért a romakérdés hamarosan Szlovákia legfontosabb szociális, civilizációs és kulturális problémájává válhat.

1998-ban a United Nations Development Programme készített egy jelentést, mely szerint a Szlovákiában élő romák helyzete „nagyon rossz”. Az okokat az alábbiakban lehet összefoglalni:

- a romák olyan kisebbség, melynek nincs képzett elitje,
- nincs valódi, számottevő politikai képviseletük,
- helyzetük marginális kérdés,
- a társadalom privilegizált része nagy távolságot tart velük,
- gyökereiktől elszakítottak.

Egyetlen pozitívumként azt emelték ki, hogy a romák újabban törekedni kezdtek saját nyelvük, tradícióik és értékeik rekonstruálására.

A kérdés legnegatívabb aspektusa a szlovák oldalról irányuló diszkrimináció és rasszizmus. Különösen az utóbbi néhány évben vált egyre feszültebbé a viszony a szlovák és a roma népesség között. A szerző idézi a romák problémáját kutató Michail Vašečka adatait, aki olyan konkrét támadásokról számol be, amelyeknek romák voltak az áldozatai.

A cikk következő része egyes szlovák politikusok rasszista megnyilvánulásairól számol be. Ezek legnagyobb része nyilvános gyűléseken hangzott el, s a magyarokra és a romákra egyaránt vonatkozott. Ezek csak még jobban erősítették az országban a rasszista gyűlöletet. Hivatalosan egy esetben sikerült elérni, hogy a rasszista kijelentést tevő parlamenti képviselő mentelmi jogát felfüggesztették.

A cikk befejező részében a szlovák–magyar, illetve a szlovák–roma viszonyról olvashatunk. Az 1998-as parlamenti választások után, amikor a Magyar Koalíció Pártja tagja lett a kormánykoalíciónak, a szlovákiai magyarok reménykedve tekintettek a jövőbe.

Ugyanakkor a szlovákokkal ellentétben kevésbé pozitívnak látták a helyzetüket. Ezzel együtt a magyar–szlovák viszonyt mindkét fél jónak minősítette.

A romákhöz való viszonyt illetően a helyzet sokkal bonyolultabb, a 2000 márciusában folytatott felmérések alapján a viszony nagyon kritikus. Jónak csak 17% mondta, 80% rossznak minősítette. Ennek ellenére csak 47% számolt be romákkal kapcsolatos rossz tapasztalatokról. Azok a személyek, akiknek közeli kapcsolataik vannak romákkal (rokonsági viszonyok, munkahelyi, lakóhelyi kapcsolatok), kevésbé viszonyulnak hozzájuk negatívan. A lakosság nagy része azonban nem eléggé toleráns velük szemben.

A kormánykoalícióba bekerült kisebbségi képviselők jelentős szerepet játszhatnak abban, hogy a romák helyzete és a hozzájuk, való viszony is megváltozzék.

A befejezésben a szerző összegzi azokat a pozitív változásokat, amelyek 1998 óta figyelhetők meg Szlovákia nemzeti kisebbségeket érintő politikájában. Ugyanakkor azt is hozzát teszi, hogy az elért eredmények ellenére még számos probléma sürgős megoldásra vár. Kiemelt fontosságúnak tekinti a romák helyzetének megoldását. A továbbiakban megoldásra vár még a nemzeti kisebbségek képviselőit érő verbális és esetenként fizikai támadások problémája. Feladat még továbbá az emberi és kisebbségi jogok nemzetközi szempontú elemzése is.

Ráduly Zsuzsanna

Oroszország és az Iszlám

Yementialova, Galina M.: Russia and Islam. = PALGRAVE 2002

Ez a könyv a szerző szándéka szerint egy mind az orosz, mind az iszlám történelmi tanulmányok sorában meglévő űrt próbálja meg kitölteni. Az orosz történészek már régóta hangsúlyozták, hogy az ország földrajzi adottságaiból fakadó nyitottsága, valamint elhelyezkedése Európa, valamint a később iszlamizálódott Ázsia között, meghatározó jelentőségű volt az orosz állam kialakulásában és különbözőségében a Nyugattól. Az orosz és a nyugati történészek egyetértenek abban, hogy Oroszország kialakulásában egyaránt döntő jelentőségű volt a külső hatások és nomád tényezők közti törekeny egyensúly.

„A kommunizmus összeomlását követően Oroszország szocio-kulturális identitása körül fellángoltak a tudományos és politikai viták: míg a nyugat a világtörténelem megoldását ünnepelte, addig mások úgy látták, hogy a korábbi globális ideológiai konfliktusrendszer átalakul, és civilizációk közti kulturális, vallási konfliktus-rendszerként újul meg. E gondolkodás szerint a 14 milliós muzulmán lakosságú posztkommunista Oroszország nem kerülheti el a civilizációs megosztottságot. A vallási alapú konfliktust megtestesíteni látszik az elhúzódó orosz–csecsen ellentét, amelynek kezdete egybeesik a Szovjetunió összeomlásával.”

A könyv az iszlám Oroszországot vizsgálja, vagyis Eurázsia azon részeit, amelyek egyes őket érintő időszakokban orosz fennhatóság alatt álltak, különös tekintettel a nem hivatalos orosz–muzulmán interakciókra. Az író nem alkalmaz semmilyen filozófiai, ideológiai vagy elméleti megközelítést, hanem egy politikai és kulturális szempontból pártatlan elemzést szándékozik létrehozni.

Véleménye szerint az Iszlám, a jelenkor orosz társadalmá számos olyan jellemzőjének forrása, amely közös az Iszlám Kelettel. Ezek közé tartozik például a politikai despotizmusra való hajlam, demokratikus ügymenetek hiánya a hatalom átadás-átvétel és alkalmazás területén, fejletlen polgári szolidaritás, a kollektív értékek túlsúlya az individuális

értékekkel szemben, erőszakos magatartásformák nagyfokú jelenléte és az érzelmi, misztikus, kontemplatív életszemlélet. Az őroszok interakciója a muszlimokkal és az iszlám kultúrával volt az egyik központi tényező az orosz etnikumok létrejöttében a VIII. és X. század között. Az akkor még pogány őroszok gazdasági gyakorlatára, politikai és törvényi normáira legnagyobb mértékben a kazárok, Volga Bulgária népei és kisebb mértékben az Arab Kalifátus, Irán, Szamarkand, Buhara népei voltak hatással. Nyugat-Európával ellentétben, amely elszenvedte a normann inváziót, a IX. századi varég uralom az őroszok hazája felett és a később létrejövő, centralizált Kijevi Orosz állam, valamint elitjének magva beépültek Rurik varég dinasztiájába, mindazonáltal nem hozott radikális szerkezeti változtatásokat. A XII. századra a kijevi vezető osztály etnikai és kulturális nativizálása befejeződött, sőt a sok vegyes házasságnak köszönhetően kijeviek és az őshonosok között, a korai Oroszország vezetői osztályának nemzetiségi összetétele megváltozott, őshonossá vált. A varég invázióra tehető az orosz politika és a lakosság nagy része divergenciájának kezdete. Míg az előbbi kialakulását legalábbis formailag külső, európai hatások érték, addig az utóbbi fejlődését egy belső, az őslakosok gondolkodása határozta meg. Az állam a kazár alapelven működött, miszerint az állam nem avatkozik a közösség életébe, mindaddig, amíg az rendesen befizeti az adót. A XIII. és XV. századra ez a kapcsolat tovább fejlődött, és a periódus végére Oroszország egy központosított, militarizált állammá lett, de az adóbegyűjtő, újraelosztó rendszer fennmaradt. Ezért a társadalom roskadozott az állam alatt, a jogi rendszer gyenge volt, a politika irányította a gazdaságot, ebből kifolyólag a városi autonómia és a magántulajdon feltétel nélkülsége fejletlen volt. A rendszer társadalmi következményeként a státusa autonómia minden rétegben – az arisztokráciától a parasztságig – fejletlen volt.

Az állam és a társadalom kettőssége miatt a görögkeleti katolicizmus X. századi adoptálása nem gyakorolt számottevő hatást az orosz lakosság és eurázsiai szomszédai, beleértve a muszlimokat is, kapcsolatának területeire és jellegére. A kijevi vezetés végül két okból választotta az ortodox egyházat: egyrészt kulturális, politikai és pszichológiai függetlenséget biztosított számukra, másrészt legitimizálni szándékozták nagyhatalmi törekvéseiket azon az alapon, hogy a Bizánci Birodalom vallási örökösei, III. és IV. Iván vezették be a bizánci elemeket az orosz politikába és törvénykezésbe. Az eurázsiai hatalmi egyensúly fenntartása határozta meg Moszkva kül- és belpolitikáját a XVII. századig, bár Oroszország növelte katonai és politikai jelenlétét Észak- és Nyugat-Európában. A hivatalos kereszténység és bizánciasodás ellenére, a vezető osztályok politikai és gazdasági magatartási formái még századok múltán is magukon viselték az iszlám Dzsingisz örökségét. Az orosz vezetői osztály beválasztotta a Dzsingisz-nemesség számos képviselőjét, így Oroszország vezetői, akik nem csak a legnagyobb számban képviselték, de katonailag is a legerősebbek voltak az Arany Horda leszármazottai közül, és igényt formáltak a hajdani Dzsingisz-birodalom eurázsiai részeire. A XVII. század végére a Krím-félsziget kivételével a Dzsingisz-birodalom összes territóriumát bekebelezte Oroszország, aminek eredményeképp számottevő muszlim enklávék alakultak ki a Volga és az Ural mentén, valamint Szibériában, és Oroszország sokvallású állammá vált. Moszkva hivatalos politikája, amely elnyomta az iszlámot, és kereszténységre térített, kevés befolyást gyakorolt az orosz és az iszlám köznép mélyen gyökerező és hagyományos interakciójára, sőt kihangsúlyozta az orosz társadalom vallásoktól és etnikumtól független kohézióját a külső és idegen állammal szemben. Ezért nem meglepő, hogy sokszor az orosz és a muszlim parasztság együtt harcolt a mindkettőt elnyomó központi hatalom ellen, mint például a Pugacsev-felkelés során. Nagy Péter cár uralkodása a XVII. század végén új fejezetet nyitott az orosz történelemben, mivel a cár kényszerítette ki az ország első modernizációját és elszakadását az

„ázsiai” elmaradottságtól. Nagy Péter reformjai Oroszország bevezetését célozták az európai nagyhatalmak sorába, és központi elemük volt a társadalmi és kulturális nyugatiasítás, amihez elengedhetetlenül társult a kereszténység. Az orosz ortodox egyház ekkor állította fel a legfelsőbb politikai szervét, a Zsinatot, amely az állami vallás- és nemzetiségpolitika egyik kulcsfontosságú intézménye és az iszlámmellenes kampány legjelentősebb résztvevője volt. Péter uralkodása nagymértékű technológiai és katonai fejlődést hozott, de ugyanakkor tovább fokozta az állam és a nép elidegenedését: míg a vezető réteg és néhány urbánus körzet a nyugati életformát és értékeket követte, addig az utóbbi ragaszkodott a hagyományos Dzsingisz-értékekhez. Péter reformjai ezáltal csak szélesítették a Nyugat-Európa és Oroszország közötti szakadékot, mivel Európában ekkor már az uralkodók hatalmát parlamentek, független bírúk és más provinciális, urbánus, burzsoá testületek korlátozták. Nagy Péter reformjai sok közös vonást mutatnak Muhammad Ali XIX. századi egyiptomi reformjaival és Ottomán Törökország 1830 és 1870 közötti tanizmattal.

Nagy Katalin újabb nagy lépést tett Oroszország felszíni modernizációjáért, de a nyugati intézmények, amelyeket felvilágosult abszolutizmusa vezetett be az orosz politikába nem változtatták meg az orosz társadalom hagyományos gazdasági és társadalmi mechanizmusait. Különös jelentőséggel bírt Katalin vallási liberalizmusa, amivel alapvetően változtatta meg a hivatalos orosz álláspontot az iszlámot illetően: már nem a megsemmisítés volt a cél, hanem a kezelés. Legalizálta az iszlámot, korlátozta az orosz Ortodox Egyház befolyását, valamint kitalálta és létrehozta a Muftiyat-ot, és engedélyezte a mecsetek és iszlám iskolák fenntartását. Ezek hatására iszlám reneszánsz ment végbe a muszlim tátarok és baskírok körében. Eközben folyamatos területi expanziót folytatott a muszlimok lakta Krim és Észak-Kaukázus felé. Előbbivel egy újabb iszlám enklávé jött létre, míg az utóbbi esetében *gazawat* formájában jelent meg az ellenállás Szufi sejkek vezetésével. Ez a későbbi *jihad*-ot vetíti előre, mivel mindkettő *adat* normák ellen folyt, és biztosította a helyi feudális vezetők hatalmát.

Az 1860-as években II. Sándor hajtotta végre a felülről jövő modernizáció következő fázisát, amivel Oroszország megkésett kapitalista fejlődését mozdította elő, és a sok különböző nemzetiségű alattvaló nemzeti és vallástudatát kavarta fel. Ezért később III. Sándor egybe akarta kovácsolni az orosz nemzetet, aminek fő vonásai voltak az oroszország, az ortodox kereszténység és a monarchikus állam. Paradox módon azonban ez pont a birodalomban élő nem orosz népek felvirágzását hozta. Az iszlám kulturális élet megelevenedését eredményezte az 1905-ös burzsoá-demokratikus felkelés. A képzetesebb és kulturált muszlim kisebbség ez idő tájt alakította ki a jadidizmust, amely a modernizmust ötvözte az iszlám értékekkel.

Az 1917-es bolsevik forradalom, bár antitézise volt az addigi politikai és társadalmi normáknak, mégis egy újabb „felülről jövő” modernizációt jelentett. A korábbi modernizációs kísérletekhez képest sokkal mélyrehatóbb és hosszabb ideig tartó hatást gyakorolt az orosz társadalomra, amely valószínűleg annak a következménye, hogy Magyarországgal és Németországgal szemben a nép sokkal szélesebb rétegeit és arányában nagyobb tömegeit tudta mobilizálni. A bolsevizmus elmélete kiemelten kezelte azokat az alapelveket, amelyek a társadalmi igazságossághoz, kommunalizmushoz, a csoport érdekeit az egyén elé helyezéshez és a rabszolgaság megszüntetéséhez kötődnek, és amelyek egybevágtak az *ummá*-val. Ennek nagy jelentősége volt a bolsevizmus előretörésében a muszlim területeken és magyarázatul szolgálhat, hogy miért illeszkedett olyan jól a kolhozrendszer a hagyományos vidéki muszlim közösségek társadalmi rendszereibe, valamint hogy ezek a régiók miért kötődtek a szovjetekhez és a kommunista párt rendszereihez sokkal tovább, mint a volt Szovjetunió más részei.

A kommunizmus összeomlását és a Szovjetunió széthullását követően a Jelcin-kormány újból elkötelezte magát a nyugati értékek mellett, aminek velejárója volt, hogy Oroszország kapcsolata saját muszlim perifériájával és más iszlám országokkal eléltelenedett, az iszlám Észak-Kaukázus a piac-orientált orosz gazdaság számára csak akadály volt. A Jelcin-kormány szorgalmazta ezen területek szuverenizálását, és nem zavarta más iszlám országok növekvő befolyása ezeken a területeken, Csecsenföld és Tatárföld kivételével. A központi hatalom visszahúzódása masszív forrás- és befektetésihiányt okozott, ezáltal elhatalmasodott a bizonytalanság, és virágzásnak indult a bűnözés. A kormányzó elit, amelynek eddig Moszkva biztosította a hatalmát, a nacionalizmus és iszlám-nacionalizmus felé fordult hatalmi pozíciójának igazolása céljából.

Oroszország muszlim közösségeinek nemzetépítése során kialakuló nacionalista ideológia az iszlám számára örvendetes volt. Moszkva politikai kudarcai és a csecsen nacionalizmus megjelenése, Csecsenföld elszakadása és az iszlám politizálódása a teljes Észak-Kaukázusban együttesen generálták az orosz-csecsen konfliktust. Az 1994-ben kezdődő háború hatalmas károkat okozott az orosz föderalizmusnak és a már évszázadok óta jól működő kapcsolatoknak a muszlimok felé.

Az 1990-es évek közepétől a politikai reformok lelassultak, és a gyors demokratizálódás reménye tovatűnt, helyette megjelent a nomenklátúra, a volt pártvezetők, akik az újjazdagokkal együtt kétes társadalmi és gazdasági háttérrel emelkedtek fel. A demokratikus választásokat a Szovjet-korra jellemző módszerek árnyékolták be, a peresztrojka legnagyobb vívmányát, a sajtószabadságot korlátozták. A demokratikus változások az átlagpolgár számára drasztikus életszínvonal-csökkenést, morális válságot, kulturális degradálódást hoztak.

Az oroszországi muszlimok mindezekén kívül még egy etno-territoriális problémával, új, nem hagyományos fundamentalizmus előretörésével is szembesültek. Minden nehézség ellenére azonban a termékeny együttélés tradíciói túléltek egy évtizednyi posztsovjeter válságot, külső hatásokat és azokat a törekvéseket, amelyek a modernizáció részeként alá kívánták aknázni az iszlámot. A csecsen háború egy évtizede ugyanakkor megmutatta, hogy ennek a háborúnak mindkét fél csak vesztese lehet. A moszkvai vezetés hivatalos politikája következtében az együttélést segítő körülmények eltűnően vannak, és Moszkva még adós egy olyan nemzeti és vallási politika kidolgozásával, amely hosszú távon elősegíti egy soknemzetiségű, többvallású ország fokozatos, stabil, demokratikus fejlődését modern polgári társadalommá.

Bosznay Csaba

Mit jelent kanadainak lenni?

Kymlicka, Will: Being Canadian. = Government and Opposition, Ltd 38. vol. 2003. 3. no. 355–385. p.

Ha felmerül a kérdés, hogy milyen is a kanadai identitás, általában arra koncentrálunk, hogy hogyan viszonyul a kanadai lét a különböző, nemzetben belüli (a québeci, az őslakos és a bevándorló) csoportok identitásához. A szerző azt állítja, hogy az a mód, ahogyan Kanada kezeli e kérdést, nem is olyan egyedülálló. A kanadai éntudatnak külső és belső dimenziói is vannak, és mind a csoportidentitások, mind a nemzetközi viszonyok meghatározó szerepet játszanak a kanadai identitás folyton megújuló definiálásában.

A tanulmány első részében a szerző több szempontból megvizsgálja a kanadai éntudatot. Először is a kanadaiaknak meggyőződésük, hogy derék világpolgárok, és hogy orszá-

guk hasznos, közvetítő szerepet tölt be a nemzetközi tárgyalásokban. Megkülönböztetik magukat az amerikaiaktól, akiket az elzárkózással, az egyoldalúsággal és a nemzetközi szervezetekkel szemben tanúsított túlzott bizalmatlansággal azonosítanak.

A kanadaiak azt is szívesen gondolják, hogy bizalmat ébresztenek mindenkiben, és már a hátizsájukra erősített kanadai zászló is elegendő a meleg fogadtatáshoz. Hasonló érzelmekkel viseltetnek a kanadai útlevelé iránt is, amely tiszteletet sugároz.

A kanadaiak a nyugati világ részének tekintik magukat, akik közvetítenek Kelet és Nyugat, Észak és Dél között. Rendületlenül hisznek a fennálló, nyugati típusú államrendben. Bár ezt tartják helyesnek, elismerik, hogy nem mindenhol ugyanilyen népszerű ez a modell. Nyíltan nem esik szó – huntingtoni értelemben – civilizációk összecsapásáról, de a lelkük mélyén hiszik, hogy a kanadaiság része a nyugati kultúrához való tartozás.

Kanada ugyanakkor határozottan elhatárolja magát az európai óházától. Fiatal, modern társadalomként tekintenek önmagukra, amely nyitott az új emberekre és az új gondolatokra, ugyanakkor csodálattal adóznak az európai történelmi levegőnek.

A kanadaiak – a látszólagos hasonlóság ellenére – élesen megkülönböztetik magukat az amerikaiaktól. Az amerikai függetlenségi háború óta hagyományosan Kanada testesíti meg a tiszteletudó, közösségi értékeket a forradalmi és individualista amerikai mentalitással szemben. S bár napjainkra ezek a szerepek gyakran felcserélődtek, a kanadaiak előszeretettel hiszik, hogy Kanada „kedvesebb és finomabb” ország, mint az USA, és az állam igazságosabban gondoskodik a polgáiról. Összefoglalva tehát kanadainak lenni nem egyszerűen más, mint amerikainak lenni, hanem erkölcsi többletet jelent. A szerző vitatja, hogy mennyire helytálló ez az önmeghatározás, és inkább a mélyben meghúzódó kisebbségi komplexus – természetes – kompenzációját látja benne.

A szerző véleménye szerint a fenti értékeket Kanadában egyaránt magáénak vallja minden etnikai és nyelvi közösség. Rámutat, hogy a kanadai sokszínűség és annak kezelése nem tér el igazán más, nyugati demokráciák megközelítésétől. A kanadai lakosság alapvetően három háttérből érkezik: az őslakosok, a bevándorlók és a brit telepesek közül. A szerző a továbbiakban a különböző alcsoportok viszonyát elemzi a kanadai identitáshoz. Ami a bevándorlókat illeti, kezdetben be kellett olvadniuk a befogadó társadalomba. Az 1960-as évektől kezdve azonban Kanada politikája alapvetően változott meg: ekkortól inkább az etnikai identitás erőteljes kifejezését támogatta. Az őslakosokkal való bánásmód hasonló fejlődésen ment keresztül. A kezdeti beolvasztó-korlátozó politikát az 1970-es évektől felváltotta az érdekegyeztetés. A harmadik jelentős kisebbség, a québeciek elnyomására irányuló törekvések ugyancsak megszűntek, és az elfogadás és az autonómia szellemisége lépett a helyükbe.

A szerző hangsúlyozza, hogy a kanadai politikában végbement változások nem egyediek, hiszen a többi, hasonló helyzetben lévő nyugati demokrácia is ezt az utat járta végig a mai tolerancia kialakulásáig. Kanada helyzete csak abból a szempontból különleges, hogy mindhárom típusú etnikai csoporttal, az őslakossággal, a bevándorlókkal és az államon belüli szoros nyelvi alközösséggel is összhangot kell kialakítania, illetve hogy a kanadai elkötelezettséget nemcsak a törvény garantálja, hanem maga az alkotmány is. A kanadaiak számára alapvető és gyakran hangsúlyozott tényező az etnikai sokszínűség pártolása.

Vajon mi formálja ezt a kis etnikai közösségekből összefércelt nemzetet egységes és működőképes állammá? – teszi fel a kérdést a szerző. Sokan úgy gondolják, hogy a kanadai polgárok erősen kötődnek Kanadához mint politikai közösséghez, és csak másodsorban azonosulnak saját szubkultúrájukkal. Ahhoz azonban, hogy e pánszékai identitás megszülethessen, számos drámai változásnak kellett végbemennie az ország történelmi látásmódjában és hagyományában. Az 1950-es években új zászlót, új himnuszt, új nemzeti ünnepeket, új alkotmányt kapott az ország, miközben megerősítették a sokszínűség hivatalos elfogadását segítő intézményrendszert és a kétnyelvűséget. A várakozásokkal ellentétben azonban, míg a brit eredetű és a bevándorolt lakosság hazafias érzelmei fellángoltak, a québeci közösség még kevésbé vallotta magát kanadainak, pedig ép-

pen rájuk szerettek volna elsősorban hatást gyakorolni. Számos elmélet született arra vonatkozóan, hogy mely erők tartják össze a páncanadai identitást: így például a közös politikai elvek, a közös történelem és a sokszínűség eszmei értékei vagy gyakorlati haszna. Noha ezen szempontok mindegyike megmozgatja a kanadai társadalom bizonyos rétegeit, véli a szerző, egyik sem elégséges az összes kanadai összeforrasztására, különös tekintettel a québeci közösségre.

De lehet, hogy nem is kell efféle erős, páncanadai identitás kialakítására törekedni, elvégre a kanadai állam jól működik – attól függetlenül, hogy állampolgárai éppen mennyire érzik magukat kanadainak. A lakosok szívesen működnek együtt az általuk is magas színvonalúnak és megbízhatónak tartott kanadai intézményrendszerrel. A modern kori politikai intézményrendszer sikere az állampolgárok aktív és önkéntes együttműködésének függvénye, amellyel azonban nem jár feltétlenül együtt a nemzettel való azonosulás. Talán sovány magyarázat ez a jól működő, soknemzetiségű országok titkának megfejtésére, de az, hogy e rendszer működik számos, Kanadához hasonló helyzetű országban, az elv helyességét igazolja.

Végezetül a szerző arra a kérdésre keresi a választ, hogy milyen tanulságokat lehet levonni a kanadai tapasztalatokból az identitáspolitikára. Véleménye szerint Kanadára is igaz az az elterjedt vélekedés, hogy napjainkban az identitás sokszintű, állandóan formálódó viszonyokon alapuló, megalkotott, vitatható és egymásba folyó fogalom. Az a nézet viszont, hogy az identitáspolitikát nem kompatibilis az érdekképviseleti politikával, Kanadában nem állja meg a helyét. A kisebbségi csoportok hisznek abban, hogy noha létszámukat tekintve hátrányos helyzetben vannak, jelenlétükkel hatékonyan képviselhetik érdekeiket a közösségi intézményekben. Az identitással kapcsolatos igényekről ugyanúgy lehet tárgyalni és működőképes kompromisszumra jutni, mint bármely más érdekellentét esetében. Az pedig, hogy az identitáspolitikát Kanadában és a hozzá hasonló demokratikus államokban egyszerű, hétköznapi folyamattá vált, mindenképpen annak örömteli jele, hogy politikai kultúránk érettebb lett, és politikai intézményeink szilárdan állnak a helyükön.

Szirmai Judit

Ausztrália: egy föld – két nép

Suter, Keith: Australia – One Land: Two Peoples. = Contemporary Review, 283. vol. 2003. 1651. no. 84–90. p.

A természet időről időre emlékezteti az ausztrálokat, hogy milyen kevéssé urai a földjüknek. A kontinens őslakos népei ennek mindig is tudatában voltak, az európaiak azonban jobban bíztak saját földművelő képességeikben. A szerző felteszi a kérdést: vajon nem az őslakos népeket igazolja-e a történelem?

A szerző röviden áttekinti Ausztrália földrajzi adottságait. Ausztrália sokkal nagyobb kiterjedésű földterület, mint azt a legtöbb térkép alapján hihetnénk. Valójában Ausztrália területe az USA területének több mint 80%-a, vagyis akkora, mint a Spanyolországtól az Urálig húzódó terület. A földtörténet korábbi szakaszaiban Ausztrália a Gondvana nevű szuperkontinens része volt, amelyről fokozatosan vált le az Antarktisz, Dél-Amerika, Afrika, Madagaszkár, Ausztrália, Új-Zéland és Új-Guinea. A kontinens több mint 40 millió éves elzártsága egyedülálló, gazdag növény- és állatvilág kialakulását tette lehetővé. Ugyanakkor Ausztrália a Föld legszárazabb és leglaposabb földrésze, éghajlata igen szélsőséges és változatos. Ez nem is csoda, hiszen Ausztrália a világ egyetlen, egész kontinentst magába foglaló országa.

Ezen földrajzi adatok után a tanulmány áttér az őslakos népek hitvilágának és a földhöz való viszonyának bemutatására. Az ausztrál őslakosság legendáiban nem esik szó vándorlásról. Valószínű, hogy a törzsek még azelőtt érkeztek erre a földterületre, hogy a tenger

elborította volna az átjárást biztosító földnyelvet. További rejtély azonban, hogy jelenleg nem él Délkelet-Ázsiában az ausztrál (vagy akár új-guineai) lakosokhoz külsőleg hasonlító népcsoport – akárcsak az ausztrál nyelvek, az őslakosok is egyedülállóak.

Az őslakosok egymástól igen eltérő, az álomvilágból merítkező teremtésmítoszai abban megegyeznek, hogy Ausztrália, ahogyan lakói is, időtlen idők óta létezik. A mítoszok szerint a vallásos áhitattal tisztelt felszíni formák ősi, óriás lények utazásai nyomán alakultak ki. A zsidó–keresztény–iszlám hagyománnyal ellentétben az ausztrál őslakosoknak nincs édenkertről szóló történetük. Az őslakók élete sosem merült ki a „homlokuk verejtékével” végzett munkában; gazdag, a földhöz szorosan kötődő lelki életet éltek. A föld biztosítja a kapcsolatot a múlandó és az örökkévaló dolgok között, ezért – szemben a brit felfogással – nem bocsátható áruba. Minden közösség a földhöz képest definiálja önmagát, így a törzsek az angol hódítás előtt nem is vívtak területi háborúkat.

A tanulmány szerint két évszázada még legalább 750 ezer (sőt akár 1,5 millió) őslakos élt Ausztráliában 600-700 törzsbe szerveződve, s e törzsek 250 teljesen különböző nyelvet beszéltek. Bár a szűkös természeti források nem tették lehetővé a gyakori, népes összejöveteleket, az elszórtan élő, ám az egész kontinentet benépesítő őslakosok mégis kapcsolatban álltak egymással a kereskedelem és egyes hagyományok révén.

A föld egyetlen más nyelvével sem rokon, ausztrál törzsi nyelvek egy több ezer évvel ezelőtti, közös nyelvre vezethetők vissza. A nyelvi sokszínűséget ellensúlyozta az őslakosok kiváló nyelvérzéke, amelynek segítségével nemcsak egymás, hanem az angol telepesek nyelvét is gyorsan elsajátították.

Az őslakosok kincse a generációról generációra átadott tudásban és bölcsességben rejlett. Ők voltak az első környezetvédők, mert tisztában voltak a természettel való harmonikus együttélés fontosságával.

Az ausztrál őslakosok a föld legrégebbi (60 ezer éve), folyamatosan létező civilizációjaként maradtak fenn a világ egyik legmostohább természeti adottságokkal rendelkező területén. Napjainkban, amikor Ausztrália annyi környezeti problémával küzd, még mindig nem tudjuk, mi volt az őslakosok módszere a túlélésre. Az ausztrál történelemkönyvek tele vannak merész, fehér felfedezőkről szóló történetekkel, akik nekivágtak a kopár földrészeknek, de éhen- vagy szomjan haltak a sivatagban, ott, ahol az őslakosok pontosan tudták volna, mit és hol keressenek.

A hagyományos fehér nézetekkel ellentétben a régészeti leletek azt igazolják, hogy az őslakos társadalom nem volt statikus. E zord környezetben való fennmaradáshoz ugyanis elengedhetetlen volt egyrészt a körülményekhez való alkalmazkodás és annak ismerete, hogy hány embert képes eltartani a föld. Az őslakók leginkább halászó–vadászó–gyűjtögető életmódot folytattak, és kis, 500 főt ritkán meghaladó közösségekben éltek. Nomád életükből adódóan nem zsákmányolták ki a földet, hanem meghatározott útvonal szerint vándoroltak saját törzsi területükön.

Az angol telepesek képtelenek voltak megérteni az őslakosok életmódját. Az általuk ismert, gondosan megtervezett és évszakokhoz igazított földművelés teljes hiányával szembesülvén az őslakosokat „lustának”, a földeket pedig gazdátlanoknak vélték. Az ő gondolkodásuk szerint e pazarló népek meg sem érdemelték a parlagon hagyott földeket.

Az őslakosok azonban mintegy 300-szor hosszabb ideje éltek már Ausztráliában, mint a telepesek. Ők már rájöttek arra, hogy a földdel nem bánhatnak kényük-kedvük szerint. Az ausztrál termőföld ugyanis a világ legősibb és legtöbb gondoskodást igénylő termőföldje. Sem a föld tápanyagtartalma, sem pedig az éghajlat nem alkalmas az európai módszerekkel történő földművelésre.

Harci hagyományok hiányában az őslakosok kezdetben nem mutattak fegyveres ellenállást a telepesekkel szemben. A törzsek békés természete valószínűleg abból adódott, hogy tudták: vagy együtt élnek, vagy külön-külön vesznek el. Később viszont gyorsan tanultak, és hatékonyabban védekeztek, mint amiről az angol dokumentumok hivatalosan beszámoltak.

A szerző rámutat, hogy a kontinensek közül Ausztráliába érkeztek meg utoljára az európaiak. Anglia a 18. századi felvirágzása során kezdte erőteljesebben kutatni a déli tengereket, és 1768-ban James Cook kapitány III. György nevében lefoglalta a mai Új-Dél-Wales területét. A következő jelentős eseményre 1788-ban került sor, amikor az angolok egy börtönrendszer kiépítésére fogtak Új-Dél-Walesben, hogy enyhítsék az anyaországi börtönök zsúfoltságát. 1788. január 26-a éles kardként hasítja ketté az ausztrál történelmet: ekkor érkezett meg ugyanis Phillip kapitány 1500 főből (köztük 736 elítéltből) álló Első Flottája, amelynek legénysége – a történelem során először – az itt maradásra rendezkedett be, és ezzel kezdetét vette a világ legősibb civilizációjának elpusztítása.

Bár ezt akkor még sem az őslakosok, sem a jövevények nem tudhatták, az ausztrál népek élete végérvényesen megváltozott. El kellett hagyniuk földjeiket, élelmiszerforrásaikat és a vallásuk alapját képező szent helyeket. Ausztráliában addig ismeretlen éhínség pusztított mindkét tábor soraiban: az európai mezőgazdasági módszerek ugyanis nem működtek Ausztráliában, az őslakosok pedig nem vándorolhattak jól ismert földjeiken.

A legnagyobb problémát ma is a vízhiány jelenti. Minél gazdagabb és fejlettebb egy társadalom, annál több vizet használ. Az Ausztráliában a fáktermelések és a víz pazarlása nyomán jelentkező ivóvízhiány még az éghajlatváltozásnál is komolyabb problémát jelent. A szerző több kritikus pontot is kiemel. Egyrészt nem biztos, hogy az európai mezőgazdasági módszerek és életmódbeli szokások Ausztráliában is beválnak. Másrészt az ausztrál lakoságnak át kell gondolnia a vízhasználati szokásait, főleg a mezőgazdaság területén. A vízigényes, európai fajok helyett őshonos fajokat kellene telepíteni mind a gazdaságokban, mind a kiskertekben. Harmadrészt, mivel a sós víz édesvízzé alakítása igen energiaigényes folyamat, hatékonyabban kellene kihasználni a napenergiát, akár az állampolgárok megtakarításainak kis részét is felhasználván e célra. Negyedrészt pedig racionalizálni kellene a vízdíjakat, hogy a megemelt, realisabb árak véget vessenek a pazarló felhasználásnak.

A szerző azzal zárja gondolatmenetét, hogy számos civilizáció kihalt már a történelem során víz- vagy élelemhiány miatt. Kérdés, hogy az európai irányítás alatt álló Ausztrália elkerülheti-e ezen civilizációk sorsát.

Szirmai Judit

Az új-zélandi maorik földjének visszaszolgáltatása : a társadalmi felépítés szerepe

Bowassa, Steven C.–Strong, Ann Louise: Restitution of Land to New Zealand Maori : The Role of Social Structure. = Pacific Affairs, 75. vol. 2002. 2. no. 227–260. p.

(A szerzők a University of Louisville, Kentucky, illetve a University of Pennsylvania, Philadelphia keretében írták e munkájukat.)

A külső szemlélőknek jelentősnek tűnik a 150 éves új-zélandi maori és pakeha (az európai telepesek leszármazottait hívják így) panaszok orvoslása. A kormány és a maorik részéről is kimagasló színvonalú keretszerződés kötött, amely a visszaszolgáltatások alapelveit tartalmazza. Kulturális alapú félreértéseket ismertek el, illetve neveztek meg. Még azokat a közösségi tulajdonokat is beszámították a visszaállított tulajdonokba, melyeket a brit Korona a XIX. században foglalt le. A tanulmány szerzői arra következtet-

tek, hogy a fejlettségnek ez a foka a maoriknak az új-zélandi társadalom többsége által való elismertségének köszönhető. Mindazonáltal kérdés, hogy az aránylag kevés, 700-nál valamivel több panasz elrendezése mennyire lesz tartós. A maorik decentralizált társadalmi szerveződése támasztja alá ezt a kételyt. A központosított vezetés, az egyértelmű felhatalmazás hiánya számos törzs számára megnehezíti, hogy eredményes tárgyalásokat folytasson a kormánnyal. Vajon a városi maorik milyen mértékben részesülnek az egyezés előnyeiben; a belsőleg megosztott csoportok miként képviselhetik magukat a Koronával való tárgyalásokon; hogyan gazdálkodnak majd a visszakapott tulajdonokkal; milyen lesz a teljes rendezés az el nem intézett kérdések közepette. Utóbbiak többsége sürgeti a döntést.

Az új-zélandi kormány negyedszázada elkötelezte magát a maori tulajdonok visszaszolgáltatása ügyében. Az első megoldás 1975-ben született meg, és csak az 1975 utáni állapotokra vonatkozott. Tíz évvel későbbre, az 1840-ig terjedő időszakot figyelembe vevő törvénykezés körvonalai bontakoztak ki; létrejött a Waitangi Bíróság, mely meghallgatta a panaszokat, kereseteket készített, és ajánlásokat tett a kormánynak a követelések jogosságát illetően. Több, mint hétszáz követelés merült fel, főleg földtulajdon, de a halászati jog dolgában is. Általában az őslakosok és a telepesek közötti konfliktusok, nem egyszerű történetek. A XIX. századtól egészen 1975-ig a maorik visszaperlését nem vették tudomásul, elutasították, félretették, esetleg szóban adtak rá választ. A kormány 1998-ban úgy hitte, hogy két évvel később valamennyi kárpótlási ügy végére pontot tehet majd. Ám kiderült, hogy e dátumot célszerű 2010-re kitolni. Nem érdektelen áttekinteni az 1840-nel kezdődő, eltulajdonlásokkal tarka korszakot, illetve azt a jogi környezetet, amelyben, 1975-ben a Waitangi Szerződés létrejöhett. A maorik társadalmi képviseléről a tanulmány két szerzője korábban már részletesen írt, egy a halászati jogaikról részletesen szóló írásában (Asia Pacific Viewpoint, vol. 41., no. 2., 2000.). A maorik egy része városlakó, másik része törzsi tag (iwi), altörzs tagja (hapu), illetve kiterjedt család tagja (whanau). Szervezett képviseljük különböző, amint azt két esettanulmány is bizonyítja. Csoportjaik nem egyformán jártak jól az egyezséget követően. Általában elmondható viszont, hogy az új-zélandi maorik összességükben valamivel szerencsésebb eljárásban részesültek, mint más brit koronagyarmat lakosai. Ez leginkább az új-zélandi társadalom többsége általi elismertségüknek köszönhető.

Maorik, kormány és telepesek: földpolitika és földtulajdonjog 1835-től 1975-ig

Európaiak és amerikaiak, kb. 700 évvel a maorikat követően, a XVIII. század végén jelentek meg Új-Zélandon. Őslakosok és telepesek egyaránt úgy érezték, hogy egymás hasznára vannak. A maorik puskát, szerszámokat, takarót és sertést kaptak a telepesektől. A tengerészek és a telepesek számára ott volt a kiváló minőségű kaucsukfa, len, édesvíz és élelem. Mégis, az európaiak mást is átadtak a maoriknak: halálos betegségeket. Az őslakosok becslés szerint negyed millióan lehettek a XVII. század közepén, de csak 60 ezren voltak 1854-ben.

A maori társadalom alapvetően decentralizált volt. A háborúzás vagy halászat idejére összetömörült iwik több altörzsből érkeztek, de érdemes megjegyezni, hogy ennek az egyszerűbb szerveződésnek a létrejöttét a Korona szorgalmazta. A földspekulációk megfékezésére, a maorik védelmére, 1832-ben James Busbyt nevezte ki hivatalos helytartónak Britannia. Függetlenségi Nyilatkozatot dolgozott ki, melyet több maori vezető is aláírt, akadt olyan, aki nem tudott róla – végül nem alakult nemzeti kormány.

Élénk földvásárlás folyt a szigeteken, 1840-ben 1000 körüli tranzakcióval; mindennapos esetnek számított, hogy ugyanazt a földet többször is eladta a tulajdonos különböző vásárlóknak. A britek hamar elhatározták, hogy a telepesek jogainak biztosítására brit kolóniát hoznak létre. 1839-ben William Hobsont nevezték ki konzulnak. Miközben a Korona még elismerte a maorik függetlenségét, Hobson nyilatkozata szerint a föld tulajdonjogát a Korona adja, vagy ismeri el; a földeladásokat bizottság vizsgálja fölül; a szerződés kötelezi a maorikat, hogy csak a brit Koronának adhatják el földjüket. 1840 februárjában, abban a meggyőződésben, hogy brit alattvalók lesznek, néhány maori vezető, majd összesen mintegy ötszázan, aláírták a Szerződést.

A Szerződés alkalmazásának nehézségei főként a szerződő felek nyelvi különbözőségeiből adódtak. A maorik nem értették meg, hogy csak a Koronának adhatják el földjeiket, és szabadkoztak, hogy erről annak idején egyáltalán nem tájékoztatták őket. További komoly viták adódtak abból, hogy a Korona megszegte a közösségi tulajdon védelmére tett ígéretét; a maoriknak egyetlen lehetőségük maradt: az eladás.

1840-től kezdve egy sor egyezség született, mely a maorik kívánságait próbálta figyelembe venni a földeladásoknál. Egyre több telepes érkezett, a föld iránti kereslet megnőtt, a Korona pedig az egyes eladónak juttatta a közösségi tulajdonban lévő földért a pénzt. Ez további konfliktusokat okozott az egyének és a törzsi vezetők között. Egyébként sok nagyságrenddel kevesebb árat fizettek a maorik földjéért, mint a szigetországi anyaföldért. Úgy gondolták, hogy arányosan kevesebb árakat állapítottak meg. Azonban erről szó sem volt. Ez lett az egyik legfontosabb történelmi panasz, amelyet 1998-ban a bíróság elé vittek. Az 1860-as években megerősítették a brit katonai helyőrséget az új-zélandi szigeteken; ekkor a „Korona elleni harc” vádjával sok földet elkoboztak, 1996-ban a Waitangi Bíróság megállapította, hogy „a háborút nem a maorik csinálták. A kormány lépett föl agresszorként, nem a maorik...”.

A maorik parlamenti részvételének korlátozására három helyet kapott North Island és egyet South Island.

Az 1975-ben kötött Waitangi Szerződés idején Új-Zéland földjének 5%-a volt maori tulajdonban; rossz minőségű, művelhetetlen földdel. Az ország területének felét parkok, természetvédelmi területek formájában a Korona birtokolta. A Szerződést közvetlenül megelőző években több tiltakozó menet figyelmeztetett az őslakosok tulajdonjogaira. A Szerződés azonban kizárta az 1975 előtti panaszok tárgyalását. Lehetővé tette, hogy a bíróság ajánlásokat tegyen a kormánynak a kérdéses földterületekkel kapcsolatban. Kevés tényleges kereset érkezett be a bírósághoz. (1992-ben a maorik halászati jogaira vonatkozó jelentés készült.) Csak 1985-ben tett ajánlatot a parlament a Waitangi Szerződés létrehozására. Lényeges, hogy most már 1840-ig visszamenőleg, történelmi sérelmekkel is elő lehetett hozakodni. A bíróság héttagúvá vált, közülük négyen maorik voltak.

Mind a munkáspárti, mind pedig a nemzeti kormány érdemben kívánt foglalkozni a Szerződésben foglaltakkal kapcsolatos panaszokkal. Az 1994-es (nemzeti) kormány kijelentette, hogy az 1840-ben még ismeretlen vagy nem használt forrásokra (pl. vízi erőművek) nem vonatkozhatnak a panaszok. Arra is kötelezte magát a kormány, hogy a magántulajdonban lévő földekkel kapcsolatos panaszokat figyelmen kívül hagyja. A bennszülötteknek kedvező, az erdőket, ásványkincset érintő kisebb törvények mellett a legfontosabb az 1993-ban létrejött „Maori föld szerződés”, mely kijelenti, hogy a föld olyan kincs, amelyet a jövő generációk számára meg kell őrizni. Ezért a föld eladásához a tulajdonosok 75%-ának beleegyezése szükséges. Törvény írja elő a földszövetkezetek és földigazgatóság felállítását is.

A kormánynak szembe kellett néznie a több száz panasz orvoslásának mikéntjével. Hármás megközelítés volt adott a helyszínen. A Waitangi Bíróság a belépési pont, ahová a panaszosnak mennie kell. Itt meghallgatják, választ adnak neki, keresetet készítenek, és ajánlásokkal látják el. A meghallgatás, a tanúskodás szükségképpen maori nyelven folyik, melyet tolmácsolás követ. A Szerződés Rendezését Intéző Irodát bízták meg a konkrét ügyintézésessel. A bírósági jelentéseket több minisztérium is ellenőrzi, évente a parlamentnek tesz jelentést a Maori Ügyek Minisztere. A bíróság különös gonddal tanulmányozza a történelmi távlatú panaszokat. Ezekből mintegy 800 összegyűlt már, várhatóan 2010-ig ezeknek a végére járnak. A bíróság nemrégiben elfogadott egy esettanulmánykötvet szerinti megközelítést. Egy időben hallgatják meg a kortárs panaszosokat, az egy területre vonatkozó történelmi eseteket pedig összegyűjtik.

A Szerződés Rendezését Intéző Iroda miniszter felügyelete alatt működik.

Az Iroda és a Szövetkezeti Bizottság között 1994-ben egyezség jött létre, mely egyebek közt tartalmazza, hogy a Korona által elkobozott földek mai értéke legalább 12 billió dollár; egy repülőter visszaadását; valamint hogy öt éven belül mintegy 88 ezer hektár földet bocsát a Korona a Szövetkezet rendelkezésére, a törzsek javára.

Új-Zéland jóval alaposabb módon, részletekbe menően kívánja rendezni a maorik történelmi sérelmeit, mint más volt Korona-gyarmatok a saját bennszülötteikéit. Ennek valószínűleg az is oka, hogy a maorik százalékaránya igen jelentős a társadalom összlakosságához viszonyítva (nem ilyenek Kanada, Ausztrália vagy az Egyesült Államok belső viszonyai), ráadásul a városi lakosság nagy részét képezik. Gyakori a bennszülöttek és a bevándoroltak közötti vegyes házasság. Az említett angolszász országokhoz képest Új-Zéland kicsi, a bennszülöttek képviselete számottevő a parlamentben, a kivándorlók száma alacsony, a különféle kisebbségek versenyeznek a népszerűségért.

A maorik, a meglehetősen méltányos rendezés ellenére meg vannak győződve arról, hogy rossz cserét csináltak, és soha nem kapják vissza teljes egészében jó minőségű földjeiket. A mintegy 800 beérkezett panaszt a bíróság mindenekelőtt történelmi szempontból igazságosan kívánja kezelni. Ugyanakkor valóságos kutatások szükségesek egy-egy törzs múltjának a feltárásához. Ebben a nyitott eljárásban megerősödnek, szervezetiesleg fejlettebbek lesznek a törzsek.

Továbbra is igen kusza a panaszra jogosultak kiléte. A ma már többségükben város lakó, hajdani nagy törzsi ősoket fölvonultató maorik érzik magukat leginkább jogosultnak a visszaperlésre. A kormány ezért az 1840-beli földfoglalások igazolt elszenvetőit jelölte meg kárpótolhatóknak. A különböző altörzsek, valamint a távolabbi családok tagjai megelégednének a valamikori földhöz kapcsolódó viszony igazolásával. A hagyományosan decentralizált altörzsek nem igénylik az erősebb szervezettség kiépülését, s az ily módon való nyomás gyakorlást akár a földkérdés rendezésére.

A maorik elégedetlenségének másik oka a rendezésre szánt fix pénzkeret, amelyen belül az egyes eseteket mindig a többihez viszonyítva, százalékosan is kifejezve kezelik, nem pedig úgymond a saját értékükön. A kormány ezért az újabb rendezések esetében elhagyja a viszonylagosságokra vonatkozó záradékot, noha eredeti célja éppen a méltányosság és következetesség volt ugyanennek föltüntetésével.

Kakasy Judit